

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.31.2.8>

Vera Blažević Krezić

GRAFETIČKA I GRAFEMATIČKA OBILJEŽJA PROTESTANTSKE SPOVIDI (1564) U KONTEKSTU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA 16. STOLJEĆA

*dr. sc. Vera Blažević Krezić, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku,
Filozofski fakultet, vblazevic1@ffos.hr, Osijek*

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42(091)“15“

003.349.1(497.5)

rukopis primljen: 7. lipnja 2019; prihvaćen za tisak: 2. listopada 2019.

U radu se ispituju grafetičke i grafematičke odlike glagoljičnoga i latiničnoga izdanja protestantske Spovidi (1564). Izdvojena pitanja grafemsko-fonoškoga sloja – poput bilježenja jerovskih znakova, jata i đerva – razmatraju se u usporedbi sa stanjem zatečenim u starijim protestantskim izdanjima (Postila, Artikuli), kao prilog boljemu poznavanju protestantske književnojezične stilizacije i općih smjernica koje su zacrtale razvoj hrvatskoga književnog jezika u 16. stoljeću.

Ključne riječi: *hrvatsko-uraška protestantska tiskara; 16. stoljeće; Spovid (glagoljica i latinica, 1564); grafetika i grafematika*

1. Uvod

Prebrojavanjem i analizom naslova objavljenih u uraško-hrvatskoj i regensburškoj protestantskoj tiskari (1561–1565/1568) filološki su znanstvenici, tijekom posljednjih triju stoljeća, ustvrdili da je ondje objavljeno najviše glagoljičnih djela (13/14) te da ih u stopu prate ćirilčni (8) i latinični

tekstovi (9) (usp. Jembrih 2013: 524; Damjanović 2014: 50; Kuštović 2016: 238). Kada se temeljnim brojčanim (i pismovnim) podacima protestantske izdavačke / tiskarske djelatnosti pridruže jezična zapažanja, filološka analiza uspijeva razotkriti posebnu vrst šesnaestostoljetnoga književnog jezika, ustanovljenu u razdoblju *velikoga ranonovovjekovnog previranja i dezintegracije* (Damjanović 2014: 46–52), odnosno oblikovanja pokrajinskih književnih jezika – čakavskoga, kajkavskoga i štokavskoga – uglavnom unutar latiničnoga sociolingvističkog kompleksa koji, još od srednjega vijeka, supostoji s crkvenoslavensko-glagoljičnim (usp. Corin 1993: 155–196; Eterović 2017: 23–25), a oba su podvrgnuta korjenitim promjenama ulaskom u novovjekovnu stvarnost.¹

Hrvatski crkvenoslavenski jezik krajem 15. i tijekom 16. stoljeća postaje funkcionalno ograničen pa svoju primjenu pronalazi u liturgijskim tekstovima namijenjenima hrvatskim glagoljaškim župama, mahom smještenima u ruralnim hrvatskim predjelima.² Novovjekovno smanjivanje udjela glagoljaštva pospješuju dobro znane društvene, kulturno-političke i crkvene prilike među kojima valja istaknuti odluke Tridentskoga koncila i nastupajuće razdoblje *istočnoslavenizacije (rusifikacije)*³ hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga (usp. Fućak 1975: 99; Gadžijeva i sur. 2014: 19). Ne treba, međutim, s uma smetnuti činjenicu da se i taj tip književnoga (liturgijskoga) jezika, mada funkcionalno i geografski ograničen, otvorao novovjekovnim zahtjevima demokratizacije knjige, zbog čega se vodilo računa o njegovoj razumljivosti i funkcionalnosti, što sasvim zorno

---

¹ Za potrebe je ovoga rada dovoljno podsjetiti na šesnaestostoljetnu razgradnju srednjovjekovne hrvatske sociolingvističke podloge koju odlikuje latinsko-hrvatski bilingvizam s crkvenoslavensko-hrvatskom diglosijom (i triglosijom) (vidi: Mihaljević 2010: 229–238; Barbarić 2017: 31–42).

² Obično se ističe da je glagoljaštvo kao kulturna pojava ozbiljnije zahvatilo samo tri gradska centra: Modruš, Senj i Rijeku (usp. Tandarić 1993: 71, 87; Barbarić 2017: 42). U obzir bi svakako valjalo uzeti i Zadar, inače zanimljiv zbog odnosa prema ikavštini.

³ Slovenska znanstvenica Vanda Babić ukazala je na neprimjerenost termina rusifikacija, odnosno ruska, ruskoslovenska, rusinska/rutenska/ukrajinska redakcija crkvenoslavenskoga jezika. Baveći se analizom procesa koji je u 17. i 18. stoljeću zahvatio hrvatskoglagoljske liturgijske knjige, nazvala ga je istočnoslavenizacijom – i to stoga što je podrazumijevao pravopisnu i jezičnu (mahom fonološku) reformu naših misalskih i brevijarskih tekstova, utemeljenu na onodobnim crkvenoslavenskim gramatikama istočnoslavenškoga (današnjega ukrajinskog) područja: gramatici Lavrentija Zizanija iz 1596, odnosno Meletija Smotrickoga iz 1619. (razdoblje tzv. drugoga južnoslavenkog utjecaja) (usp. Babić 1999: 255, 2000: 36–38, 80).

pokazuje književnojezična koncepcija modruško-krbavskoga biskupa Šimuna Kožičića Benje (Žagar 2015: 14, 20).⁴ Razvoj je jednoga od triju spomenutih regionalnih književnih jezika dominantno vezan za glagoljaški krug. Filološki ga stručnjaci imenuju čakavskim književnim jezikom sjeverozapadnoga / kajkavsko-sjevernočakavskoga podneblja (Brozović 1978: 9–83; Kapetanović 2011: 77–123; Damjanović 2014: 46, Eterović 2017: 24–26). Unutar njega zamijećeno je i kajkavsko naslojavanje koje doduše nastupa još početkom 15. stoljeća, a zahvaća neliturgijske tekstove zborničkoga karaktera (Malić 1980: 148–150; Damjanović 2008: 138–167). Sličan će tip modeliranja književnoga jezika, utemeljen na knjiškoj (crkvenoslavenskoj) tradiciji i vernakularnoj (prije svega čakavskoj) pismenosti, odnosno jezičnomu blagu crpljenu izravno iz narodnih govora, nastaviti razvijati hrvatski protestanti, a s njihovim su se nastojanjima nerijetko uspoređivali postupci tzv. ozaljskoga književnojezičnog kruga.⁵ Nadalje, čakavski književni jezik 16. stoljeća usporedo se razvija unutar humanističko-renesansnoga jugoistočnog ili štokavsko-južnočakavskog kruga (Zadar – Split – otoci: Hvar / Korčula), dok afirmacija štokavskoga književnog jezika prati uspon Dubrovačke Republike, a ostvaruje se latiničnim i ćirilničnim pismom (usp. Vulić 2011: 125–187; Tafra 2011: 36; Žagar 2013b: 344). Iako je glavnina bosanskohercegovačkih, dalmatinskih i slavonskih štokavskih pisaca djelatna tijekom 17. i 18. stoljeća, a među njima se posebno ističu franjevci i isusovci čija je praksa usklađena sa zadacima protureformacije i katoličke obnove, ne smijemo zanemariti ni tamošnju sliku razvoja štokavskoga književnog jezika (usp. Vulić 2013: 95–161; Farkaš Brekalo 2013: 163–219; Lukić, Blažević Krezić 2014: 151–171). Početak kajkavskoga književnog jezika izravno je povezan s izdavačko-tiskarskom djelatnošću Jurja Zrinskoga, odnosno s njegovom tiskarom u Nedelišću u kojoj je 1574. otisnuta najstarija kajkavska knjiga – feudalni zakonik *Decretum* Ivana (Ivanuša) Pergošića.

Već smo istaknuli da su se vrsni poznavatelji hrvatske književnojezične povijesti tijekom posljednjih triju stoljeća bavili (i bave) sustavnim istraživanjem protestantske stilizacije, nastojeći rastaviti taj *jezični složenac* na *proste faktore* – provođenjem usporedne jezične analize otisnutih

⁴ Njegovim su se zamislima isprva inspirirali i reformatori glagoljskih liturgijskih knjiga u 17. stoljeću – I. T. Mrnavić, F. Glavinić, R. Levaković.

⁵ Kapetanović međutim napominje da naddijalektna sjeverna čakavština 16. stoljeća nije bila izravno povezana s protestantskom vizurom hibridnoga tipa književnoga jezika (2011: 83).

protestantskih naslova, razmatranjem njihove povezanosti s crkvenoslavenskim predlošcima⁶ i hrvatskom lekcionarskom tradicijom⁷, a najzad i prepoznavanjem tragova inojezičnih protestantskih izdanja koja su našim prevoditeljima poslužila kao polazište.⁸ Istraživanja su ih usmjerila na podcrtavanje općih značajki njihova dinamična, demokratska i mješovita jezika – s neupitnom čakavskom osnovicom koja je podvrgnuta utjecaju slovenskoga i crkvenoslavenskoga jezika, kako između djela tako i unutar pojedinih izdanja. Poznato je da su Trubarovi slovenski predlošci – tzv. polazište za hrvatske reformatore (uz latinske, njemačke i inojezične predloške) – u njihovoj prevoditeljsko-uredničko-korektorskoj djelatnosti ostavljali tzv. *slučajan trag* (primjerice Trubarov prijevod *Novoga testameta*, odnosno njegovi *Artikuli*, usp. Eterović 2016: 381).⁹ S druge pak strane, utjecaj crkvenoslavenskoga jezika promatran je kroz prizmu svjesno i sustavno oblikovanih jezičnih naputaka o važnosti knjiške tradicije. Spomenute su naputke hrvatski protestanti najprije iznosili i razmatrali, a potom su ih nastojali oživotvoriti u svojim tekstovima, oslanjajući se na reprezentativna djela poput *Prvotiska* (1483) i *Misala Pavla Modrušanina* (1528). Odluka o uvažavanju knjiške tradicije ponajprije je vidljiva u grafijskome (fonološkome) konzervativizmu pojedinih protestantskih

⁶ Primjerice s hrvatskim crkvenoslavenskim *Prvotiskom misala* iz 1483. te s *Misalom* Pavla Modrušanina iz 1528. (usp. Polović 1908: 56–73; Čupković 2010a: 1–36).

⁷ Usporedo su se analizirali protestantski biblijski tekstovi (zasvjedočeni u gNt1, cNt, gP, cP i drugdje) i odabrane sekvencije *Lekcionara Bernardina Splićanina* (LBS, 1495), odnosno njegova drugog izdanja iz 1543. (tzv. *Zborovčičev lekcionar*), pa i rukopisnoga dubrovačkog *Lajpciškog lekcionara* (LL), napisanog između 1550. i 1570. Na tekstološku (i inu) bliskost spomenutih predložaka ukazivali su brojni istraživači protestantske književnojezične problematike počevši s Augustom Leskienom i Milanom Rešetarom (vidi: Fancev 1916a: 157–158; Jembrih 2007: 27–28; Polović 1908: 56–73; Čupković 2010a: 1–36; Eterović 2018: 73–98; Žagar 2019 i dr.).

⁸ Poznato je kako su o jeziku naših ranonovovjekovnih protestantskih izdanja – kao glavni urednici tekstova i prevoditelji njemačkih, latinskih, talijanskih, čeških i slovenskih izvornika – skrbili Stipan Konzul Buzećanin i Anton (Antun) Dalmatin, uz svesrdnu pomoć suradnika iz Istre i Primorja, npr. Jurja Cvečića i Ivana Lamelle iz Pazina, Matije Pomazanića iz Berma, Mateja Živčića i Ivana Fabijanića iz Pazina, Frane Hleja/Kleja iz Istre, Jurja Juričića iz Vinodola, Leonarda Merčerića iz Cresa, Grgura Vlahovića iz okolice Metlike i drugih. Ne treba zaboraviti ni na djelatnost uskočkih pravoslavnih svećenika – Ivana/Jovana Maleševca iz Bosne i Matije Popovića iz Srbije – koji su nekoliko mjeseci boravili u Urachu (krajem 1561. te na samome početku 1562, usp. Žagar 2019).

⁹ Hrvatski reformatori ističu da su iz *kranjskoga* prevodili *Novi Testament*, *Razumne nauke*, *Artikule* i *Postilu*, a to vrijedi i za *Katekizam* i *Abecedarij* (Vidic 1898: 113–129; Murko 1925: 75).

izdanja, a potom i u jezičnim obilježjima leksičke, morfološke i sintaktičke razine opisa, napose ćirilčnih tekstova – iako na umu treba imati različitu jezičnu narav – primjerice – njihovih predgovora i biblijskih ulomaka.¹⁰

Podjednako važan zadatak hrvatskih reformatora, ako ne i najvažniji, ticao se sustavnoga osiguravanja razumljivosti i komunikativnosti posredovanih tekstova. Srećom, to nismo u stanju potvrditi tek modernom filološkom analizom njihovih ostvaraja, što znači da zaključke do kojih spomenutom istraživačkom radnjom dolazimo možemo usporediti sa sastavnicama *žive rasprave* o jezičnome uređivanju tekstova koju su protestanti rado pokretali – bilo u predgovorima svojih izdanja ili u probnim otiscima, bilo u prepisci – reagirajući zapravo na kritike koje je, primjerice, primilo izdanje prvoga dijela glagoljskoga *Novog testamenta* iz 1562, odnosno ispitujući stanje na terenu (usp. Bratulić 1983: 48; Jembrih 2006: 35–67; 2013: 520–527, Damjanović 2014: 137–138; Kuštović 2016: 246). Novim je knjigama, i pomno razvijanoj književnojezičnoj koncepciji – ušćevanoj između korica njihovih glagoljičnih, ćirilčnih i latiničnih izdanja, trebalo zajamčiti *aktivan život*, potvrdu korisnika razasutih diljem golema teritorija (od slovenskih predjela, kojima su služili Trubarovi prijevodi, pa sve do Carigrada). Znademo da su zahtjevima probitačne novovjekovne vernakularne pismenosti Stipan Konzul Buzećanin i Anton (Antun) Dalmatin doskočili odabirom čakavske osnovice¹¹, ali su *naslojena* i svjesno uključena štokavska jezična obilježja zamjetna od samoga početka (Matešić 1992: 12; Čupković 2010a: 6–11; Žagar 2018: 213–224; Eterović 2018: 73–98). Tumače se kao *protostandardni* ili *predstandardni* izbojci fonološkoga i morfološkoga sloja, uočeni u prvome dijelu glagoljskoga *Novog testamenta* (npr. *što, tko, sav, u* nasuprot oblicima *čto, kto, v(a)s, v(a)*; neutralni – čakavski i štokavski – oblici *koih, koji, kou* nasuprot oblicima *kih, ki, ku*; nastavak *-om* u I jd. glavne promjene ženskoga roda nasuprot nastavku *-u* itd.). Nadalje, u protestantska su izdanja uvrštena i jezična obilježja

¹⁰ Počevši s glagoljičnom i ćirilčnom *Postilom*, knjigama otisnutima 30. listopada 1562. i 1. siječnja 1563, uključujući dakako i ćirilčni *Novi testament*, otisnut 4. svibnja 1563. (vidi: Fancev 1916a: 154; Bučar, Fancev 1938: 80; Čupković 2010a: 19; 2013: 138; Damjanović 2014: 130–139; 2018: 110–119; Kuštović 2014: 127, 2016: 246; Žagar 2018: 213–224; Eterović 2018: 75–79; Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019).

¹¹ Ne samo one čakavštine koju, s obzirom na podrijetlo prevoditelja i urednika hrvatskih protestantskih knjiga, nazivamo organskom (jezik istarskih i sjevernodalmatinskih čakavaca 16. stoljeća) nego i južnije čakavštine koja je mogla biti poduprta lekcionarskim predlošcima (Murko 1925: 74–75; Žagar 2019).

slovenskoga odnosno kajkavskoga predznaka, a buduća ih istraživanja tek trebaju odrediti kao konkretne slovenizme i/ili kajkavizme (usp. Jembrih 2008: 85–86; Čupković 2013: 139).¹²

2. Cilj i korpus istraživanja

Istraživanje je usredotočeno na pronalazak i opis grafijskih / fonoloških sličnosti i razlika između glagoljičnoga i latiničnoga izdanja hrvatske protestantske *Spovidi* (1564). Dobivene rezultate namjeravamo usporediti sa stanjem zatečenim u ostalim izdanjima hrvatsko-uraške (i regensburške) protestantske tiskare (1561–1565/1568), prateći smjernice istraživača okupljenih na projektu Hrvatske zaklade za znanost pod nazivom *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (Mateo Žagar, voditelj, Stjepan Damjanović, Tanja Kuštović, Ivana Eterović, Blanka Ceković¹³), odnosno referirajući se na rezultate poduzetih jezičnih analiza, poglavito onih koje su motrile grafiju i jezik *Spovidi* srodnih / bliskih protestantskih izdanja: glagoljičnih i ćiriličnih *Artikula* iz 1562. (usp. Ceković 2016: 41–56; Eterović 2016: 379–407; Kuštović 2017: 91–112; Damjanović 2017: 141–148; Žagar 2016: 585–606), a potom i glagoljične, ćirilične i latinične *Postile* iz 1562, 1563. i 1568. (usp. Damjanović 2018: 110–119; Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019). Jezična će se obilježja zacrtanoga korpusa dovoditi u vezu sa značajkama hrvatskoga književnog jezika 16. stoljeća i naddijalektno usmjerenom književnojezičnom koncepcijom hrvatskih reformatora, pri čemu se pozornost svraća na odrednice *pismo, vrijeme / prostor*, odnosno na smjenu opće jezične politike hrvatskoga protestantskog projekta. Nije dakle nevažna godina objelodanivanja glagoljične i latinične *Spovidi* (1564). Budući da nas uvodi u svojevrsnu završnicu njihova prevoditeljsko-izdavačkoga pothvata, razumno je pretpostaviti da će – barem kada je o grafiji i fonologiji riječ – jezična slika *Spovidi* rasvijetliti *sudbinu* konceptijskoga zaokreta uočena u protestantskim izdanjima s kraja 1562. i početka 1563. godine. Podsjetimo, nakon prvoga dijela glagoljičnoga *Novog testamenta* (12. siječnja 1562) otisnuta je glagoljična, a ubrzo nakon nje

¹² Kadšto je nemoguće odrediti dolazi li oblik iz organskoga govora (primjerice kajkavskoga ili čakavskoga), odnosno je li odraz utjecaja slovenskoga jezika na govor prevoditelja ili *trag* koji ostavlja slovenski književni predložak u prevoditeljevoj djelatnosti (npr. oblik *hiža* u gNt) (usp. Čupković 2010a: 17).

¹³ Godine 2017. pridružuje im se i autorica ovoga rada, koji je također oblikovan u okviru spomenutoga projekta.

i ćirilčna *Postila* (30. listopada 1562. i 1. siječnja 1563). U potonjim se dvjema knjigama jasno razaznaje nova struja redigiranja protestantskih tekstova, očitovana u *arhaizaciji* grafijskoga i jezičnoga izraza (ćirilskih, ali i glagoljskih izdanja), postupnome uklanjanju štokavskih jezičnih obilježja, uopće izraženome oslanjanju na knjišku tradiciju. Ostaje međutim otvoreno pitanje sustavnosti (dosljednosti) korektora koji su provodili pravopisne i jezične preinake tekstova glagoljične i ćirilčne *Postile* (usp. Damjanović 2018: 114): npr. čuvanje grafema *jat*: u *družbi* (gNt1 79B) : *v družbê* (gP 18v-19v, ćP 20v-21r) : *v družbi* (ćNt 84A-84B); bilježenje jerovskih znakova: *učenik* (gNt1 159B) : *Učeniċ* (ćNt 166B-167A, ćP 192r-192v) : *učeniċ'* (gP 175r-175v), *ot ovih* (gNt1 159B) : *otb ovihb* (ćNt 166B-167A, ćP 192r-192v) : *ot' ovih'* (gP 175r-175v), *mrtva* (gNt1 12A) : *mbrtva* (ćNt 12B) : *m'rtva* (gP 158v-159r, ćP 175r-175v): *martva* (IP 994); izbjegavanje *đerva*: *ĵere* (gNt1 32B-33A) : *jere* (ćNt 34A-34B) : *ere* (gP 155r-155v, ćP 171v-172r); *anjelov* (gNt1 107B-108A) : *angelov'* (gP 101r-101v) : *angelovb* (ćNt 112B-113A, ćP 111r-112r) : *anjelov* (IP 643-644); *rojen* (gNt1 127B-128A) : *rojen'* (gP 96v-97r) : *rojensb* (ćP 106r-107r) : *preporojensb* (ćNt 133B-134A) : *rojen* (IP 629-630) – doduše na tradicionalno opravdanim mjestima, ali napose u bilježenju inicijalnoga i intervokalnoga /j/ kao u primjerima *ĵim* : *imb*, tj. *ĵima* : *ima*, što su situacije u kojima se pojava *đerva*, suprotno prvotnoj / starijoj hrvatskoglagoljskoj tradiciji, može smatrati ustupkom izgovoru (gNt1), dok se izbjegavanje *đerva* (gP), udruženo s bilježenjem jerovskih znakova, imenuje arhaizacijom grafijskoga izraza, odnosno njegovim usklađivanjem s hrvatskom crkvenoslavenskom normom (i reprezentativnim glagoljičnim predlošcima) (usp. Damjanović 2018, Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019). Stanje zatečeno u glagoljičnoj i latiničnoj *Spovidi* (1564) može ponuditi neke nove odgovore, barem kada je riječ o dosljednosti i pripravnosti korektora koji su provodili naznačene intervencije.

U središtu je naše istraživačke pozornosti knjižica koja se u razvedenome žanrovskom sustavu protestantske književnosti određuje kao dogmatsko-katehetsko djelo i teološka rasprava, što *Spovid i spoznanje prave krstjanske vire* (1564) stavlja uz bok protestantskim *Artikulima* (glagoljica i ćirilica, 1562), odnosno knjižicama kao što su *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran(om)* (latinica, 1555), *Beneficium Christi. Govorenje vele prudno* (glagoljica, 1563, latinica, 1565) i *Bramba augustanske spovedi* (glagoljica i latinica, 1564)¹⁴ (usp. Jembrih 2006: 38). Mahom je riječ o *sasvim novim*

¹⁴ Prijevod Melanchthonove *Apologije Augsburske vjeroispovijesti* (lat. *Apologia Confessionis Augustanae*, 1530/1531).

protestantskim naslovima, odnosno tekstovima koje hrvatski reformatori nisu mogli prevoditi držeći se starijih hrvatskih (sigurnosnih) predložaka, bilo crkvenoslavenskih, bilo vernakularnih / lekcionarskih.

Potrebno je stoga predstaviti motrene naslove na način koji su polovinom 20. stoljeća inaugurirali Bučar i Fancev (1938: 113–116):

Spovid i spoznanie pravê krstijanske vire ka e prezmožnomu Cesaru Karlu petomu Rimskoga Orsaga ploditel'ju, u Spravišću va Avgusti Zručena u godišću IS(U)H(RS)TA 1530. Sada naiprvo iz Latinskoga i Nimškoga jazika va Hrvatski: Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu Istlmačena.

Psal. 119 I govorah' od' svidočastva tvoga pred kralji i ne stidih se.

V TUBINGI 1564.

Naslovni je list glagoljičnoga izdanja *Spovidi* uokviren, prati ga 113 obrojčenih listova u formatu 8°, a na samome kraju nalazi se jedan nenumerirani list. *Spovid* je bila otisnuta u 400 primjeraka. Ulomak K ŠTATCU prostire se na nekoliko uvodnih stranica (1r-3r) donoseći podatke o prvim primjercima *Augsbuške konfesije* ili *vjeroispovijesti* (lat. *Confessio Augustana*) koji nisu bili službeno odobreni, stoga je sastavljeno novo, prošireno i izmijenjeno Melanchthonovo izdanje čiji je prijevod na hrvatski jezik pripremljen i otisnut 1564. u vidu glagoljične i latinične *Spovidi* (usp. Bučar, Fancev 1938: 113–114; Jembrih 2008: 23). Slijedi PREDGOVOR CESARU KARLU PETOMU (3v-8v) zaključen popisom osoba zaduženih za uređivanje crkvenih odnosa: *Ivan Herceg Saksonie Izberitel, Juraj Markio Brandeburski, Ernest Herceg Luneburgski, Filip Lontgrof Esie* (Hessen), *Ivan Fridrih Herceg' Saksonie, Francisk Herceg' Luneburgenski, Bolf Poglavnik ili Knez od Anolta* (Anhalt), *Ladan'je Varoša Norimberskoga, Ladan'je RavtliNSKO* (Reutlingen). Svi su oni prispjeli u Augsburg odazvavši se prethodno upućenu pozivu cara Karla V. POGLAVNI ARTIKULI VIRE zauzimaju stotinjak listova (9r-113a), a sadržajne se cjeline jasno mogu razlučiti: najprije su raspisani ARTIKULI (njih 20-ak), potom slijede poglavlja OD VIRE, OD DOBRIH DEL, OD KRIVIH OBIČAJ, KA SU VA ZVANSKIH NAREDBAH PROMINENI, OD OBOJEG DELA SAKRAMENTA, OD SPOVEDI, OD RAZBORA JELA I TAKAJŠIH PAPINIH NAREDBAH, OD ZAKONA ILI ŽENITVE POPOV, OD ZAVIRE ILI ZAVITA FRATARSKOGA, OD OBLASTI I MOĆI CRIKVENE.

Na samome kraju, točnije na stranici 113v te na dijelu neobrojčena lista, urednici se ponovno obraćaju čitatelju (K ŠTATCU) napominjući kako je *Augsbuška konfesija* ili *vjeroispovijest* već izdana u hrvatskome prijevodu, glagoljičnim i ćirilničnim slovima¹⁵, a u novoj se knjizi taj nauk donosi v' *jednoi kratkoi Summi*, uz sljedeću napomenu:

Tako jesmo / ovu sad(a)šnju Knjigu, prez niednoga / prilagan'ja, čisto i verno iz Diačko- / ga jazika, od' beside do beside / istlmačili: Onako kako jest' pokoi- / nomu Rimskomu Cesaru Karolu pe- / tomu bogoljubna spomenut'ja, po rukah' Krstianskih Hercegov', / Poglavic', i ostalih' stanov' / i Varošev' toga svjetoga Rim- / skoga Orsaga u godišću 1530. / Va Avgusti izručena, i suprot / vsega svita sili i suprotivšći- / ni, po milosti i kriposti Božioi / jest' obdržana i naslidovana.

Sastavljajući glasovitu bibliografiju hrvatske protestantske književnosti, Fancev i Bučar (1938: 114-115) opisali su, među ostalima, i latiničnu *Spovid* iz 1564.¹⁶ Naslovnica latiničnoga izdanja sadržajem je izjednačena s

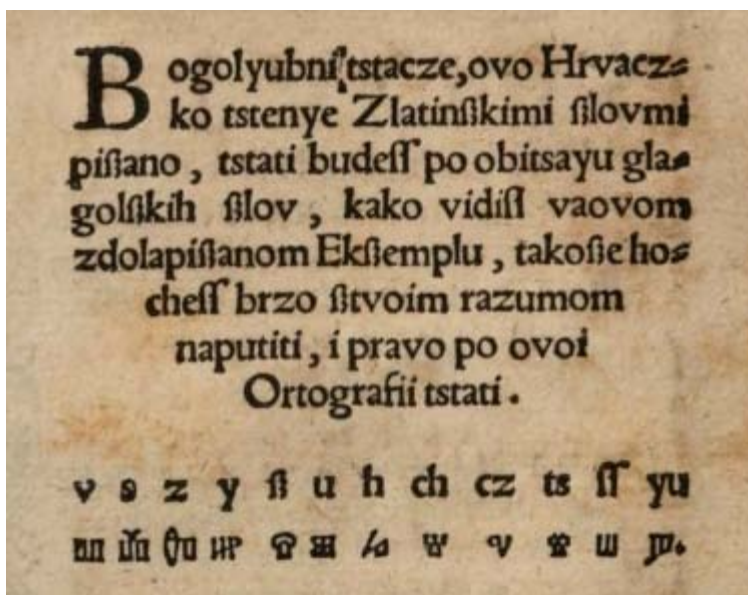
¹⁵ Misli se na glagoljično i ćirilčno izdanje *Artikula* (1562), odnosno hrvatsko-uraški prijevod Melanchthonove *Augsburške konfesije* ili *vjeroispovijesti* (lat. *Confessio Augustana*, 1530; usp. *Confessio variata*, 1540) sastavljene na njemačkome i latinskome jeziku. *Artikuli* predstavljaju prvi prijevod spomenute knjižice na hrvatski jezik. Stipan Konzul i Antun Dalmatin prevodili su Trubarovo slovensko izdanje, objavljeno u svibnju 1562. godine. Istražujući sintaktičke funkcije participa u hrvatskim *Artikulima*, Ivana Eterović (2016: 379–407) potvrdila je da su naši prevoditelji vjerno slijedili slovenski predložak koji je Trubar organizirao kao novu sadržajnu cjelinu, združivši augsburšku, virtemberšku i sasku redakciju *Konfesije s Apologijom Augsburške vjeroispovijesti* (lat. *Apologia Confessionis Augustanae*, 1530/1531). Usto, Trubar je osnovnomu tekstu pridružio rubne bilješke s biblijskim citatima / parafrazama, što je praksa koju su preuzeli i naši prevoditelji. Iako sintaktička razina analize pokazuje da su Konzul i Dalmatin vjerno slijedili slovenski predložak, ne smijemo podcjenjivati njihovu prevoditeljsku umješnost i kreativnost (usp. Eterović 2016: 403). Nadalje, *Spovid* (1564) predstavlja hrvatski prijevod novoga izdanja *Augsburške vjeroispovijesti* koje je 1540. priredio Philipp Melanchthon. Podsjetimo, sa sadržajem je *Konfesije* javnost upoznata 25. lipnja 1530. kada su njezini članci pročitani na crkvenome saboru u Augsburgu, odnosno upućeni caru Karlu V. Prošavši kroz određene izmjene i dopune, *Konfesija* je službeno prihvaćena 1555. godine, također u Augsburgu. Tom prigodom uspostavljen je tzv. Augsburški vjerski mir. Spomenutim djelima i sporazumima nastojalo se urediti poimanje Svetoga Trojstva, sakramenata, pričesti, ispovijedi, crkvene hijerarhije, celibata, posta, pokore, slobodne volje, građanske djelatnosti i drugih pitanja, napose oslikavanjem odnosa prema stavovima i učenju Katoličke Crkve, isticanjem sličnosti i razlika, a potom i iskazivanjem jasne kritike upućene Katoličkoj Crkvi i Papi.

¹⁶ Potrebno je također svratiti pozornost na talijanskim jezikom otisnutu *Spovid* iz 1562.

glagoljičnom, ali je pod poglavljem REGULA dodana svojevrsna pravopisna i pravogovorna napomena:

Bogoljubni čtace, ovo Hrvac- / ko čtenje Z latinskimi slovni / pisano, čtati budeš po običaju gla- / golskih slov, kako vidiš va ovom / zdola pisanom Eksemplu, tako se ho- / ćeš brzo s tvojim razumom / naputiti, i pravo po ovoi / Ortografii čtati.

Potom su istaknuta pojedina slovna rješenja latinične grafije, a njima su – kao uputa za čitanje – pridruženi glagoljični ekvivalenti (Slika 1.).

Slika 1. Upute za čitanje latinične Spovidi

Nadalje, Fancev i Bučar (1938: 115) ustvrđuju kako je latinično izdanje sadržajem i strukturom *sasvim jednako glagolskome*. Knjižica ima 97 obročanih listova, iznova donesenih u formatu 8°. Otvara se dvama uvodnim tekstovima (K ČTATCU i PREDGOVOR CESARU KAROLU PETOMU), a zatvara jednim odjavnim (K ŠTATCU). Između njih pronalazimo sve one sadržajne sastavnice izdvojene u opisu glagoljične *Spovidi*. Popis tiskarskih pogrešaka nije uvršten. Sačuvano je tek nekoliko knjižica latinične *Spovidi*, a na stranicama zagrebačkoga primjerka nalazi se tzv. *Staćičeva bilješka* iz

1647. godine. Iz marginalnih se zapisa također razaznaje da je knjižica bila u vlasništvu Ivana Pridojevića i Nikole Ličkovića.

3. Grafetička i grafematička obilježja glagoljične i latinične Spovidi (1564)

Glagoljičnu *Spovid* odlikuje visokofunkcionalan grafemski sastav, odnosno pismovni izraz prilagođen (fonološkim) potrebama jezika koji fiksira. Mogli bismo ustvrditi da je glagoljična *Spovid* (1564) preuzela grafetički postav *Artikula* (1562) i *Postile* (1562), odnosno njima zacrtanu grafematičku praksu. Namjera je uspostavljene grafijske i fonološke norme bila osigurati razumljivost i čitljivost teksta, istovremeno njegujući afirmativan odnos prema knjiškoj tradiciji, poglavito hrvatskomu crkvenoslavenskom / glagoljskom korpusu. Nekoliko izdvojenih grafetičkih / grafematičkih pojava, poput bilježenja jerovskih znakova, *đerva* i *jata*, u stanju su potvrditi istaknuta načela i ciljeve protestanske jezične politike.

3.1. Bilježenje jerovskih znakova i ostale slovopisne / pravopisne značajke

Glagoljska *Spovid* (1564) dosljedno bilježi jerovske znakove: štapić i apostrof, odnosno titlu na mjestu nekadašnjega apostrofa iz hrvatsko-glagoljske tradicije. Slično stanje zatječemo u starijim protestantskim izdanjima poput glagoljskih *Artikula* iz 1562. (usp. Ceković 2016: 44–45; Žagar 2016: 599, 603–604).¹⁷

¹⁷ Apostrofi, koji su se u srednjovjekovnim glagoljičnim tekstovima upotrebljavali kao znak za pisanje *jerova* (uz štapić), u protestantskim su tekstovima razvili svoje nove oblike, sukladno različitim funkcijama: npr. položenom ravnom crticom ponad slova bilježi se umekšan izgovor (/ń/), a ako je ona postavljena iznad *jata* – sugeriran je izgovor /ja/, kosom crticom iznad slova *e* ukazuje se na prejetirani izgovor, a zavijenom crticom (tildom) iznad prvoga suglasnika u suglasničkoj skupini upozorava se na mjesto ispuštena (polu)glasa – pa makar se i ne očekuje njegov izgovor, primjerice uz slogotvorno /ȳ/ i /ȷ/, odnosno nakon prijedloga u združenicama (*d'rze, v' njih, s' ovu*, usp. Žagar 2016: 599). U latiničnome prijepisu glagoljičnoga *Novog testamenta* nastojalo se ukazati na tu razliku: znak ' označuje štapić, tj. jedan od znakova za stari poluglas, dok se znakom ' obilježuje crtica uz slogotvorno /ȳ/ i /ȷ/ (Žagar 2013a: 490, Ceković 2016: 45). U okviru projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* također je uvedeno transliteracijsko razlikovanje dvaju ćiriličnih znakova za nekadašnji poluglas: znak ' na mjestu title, odnosno ь na mjestu *jera*.

Uloga je štapića (i apostrofa / title) – kao znaka za nekadašnji poluglas – u svim glagoljskim protestantskim tekstovima grafetička, bez odraza na fonematskome planu, a k tomu je i neuređena jer se ti znakovi ne pojavljuju na svakoj očekivanoj poziciji (završetak riječi, između suglasnika u riječi te u združenicama, nakon prijedloga)¹⁸, osobito u prvome dijelu glagoljičnoga *Novog testamta*. Slično je s označavanjem slogotvornoga /r̥/ i /l̥/: u gNt1, gA i gP najčešće susrećemo titlu / crticu postavljenu iznad prethodnoga suglasnika (uz ostala rješenja, npr. u gA pronalazimo i štapić kao i primjere bez jerovskoga znaka, Ceković 2016: 45).¹⁹

Bilježenje jerovskih znakova na očekivanim (stcsl./hcsł.) pozicijama (gNt1, čNt, gP, čP, IP): *kad* (gNt1 12A) : *kadb* (čNt 12B, čP 175r-175v) : *kad'* (gP 158v-159r) : *kad* (IP 994); *njim* (gNt 12A) : *njim̃b* (čNt 12B, čP 175r-175v) : *njim'* (gP 158v-159r) : *k njim* (IP 994); *jedan* (gNt1 12A) : *jedañb* (čNt 12B, čP 175r-175v) : *jedan'* (gP 158v-159r) : *jadan* (IP 994); *on hip* (gNt1 4B) : *oñb hip̃b* (čNt 4B-5A, čP 175r) : *on' hip'* (gP 168r); *plav* (gNt1 4B) : *plaṽb* (čNt 4B-5A, čP 175r) : *plav'* (gP 168r); *jedan ot* (gNt1 4B) : *jedañb ot̃b* (čNt 4B-5A, čP 175r) : *jedan' ot'* (gP 168r); *Bliznac* (gNt1 158A-158B) : *Bliznac̃b* (čNt 165A-165B, čP 188r) : *Bliznac'* (gP 170v); *osmeh dnẽh* (gNt1 158A-158B) : *osmeh̃b dnẽh̃b* (čNt 165A-165B, čP 188r) : *osmeh' dnẽh'* (gP 170v); *učenik* (gNt1 159B) : *Učenik̃b* (čNt 166B-167A, čP 192r-192v) : *učenik'* (gP 175r-175v); *ot ovih* (gNt1 159B) : *ot̃b ovih̃b* (čNt 166B-167A, čP 192r-192v) : *ot' ovih'* (gP 175r-175v); *mrtva* (gNt1 12A) : *m̃rtva* (čNt 12B) : *m'rtva* (gP 158v-159r, čP 175r-175v); *martva* (IP 994); *um'rla* (gNt1 12A, gP 158v) : *um'rb̃la* (čP 175r)²⁰ : *umrb̃la* (čNt 12B) : *umarla* (IP 994); *krvotočiva*

¹⁸ Kadšto se na tim mjestima apostrof bilježi i u latiničnoj *Spovidi*.

¹⁹ Damjanović pretpostavlja da je jerovski znak u tome slučaju mogao stajati na mjestu ispuštenoga samoglasnika koji je pratio slogotvoran glas (npr. *veržet se* : *v(̃b)ržet se*, u *Ispravcima*). Nije međutim sigurno što protestanti žele postići ispuštanjem popratnoga vokala: usklađivanje s izgovorom ili povratak knjiškoj (glagoljičnoj) tradiciji, napominje Damjanović (2014: 120, 144-147). Čini se ipak da teže ostvarenju drugoga od dvaju spomenutih ciljeva (iako jerovski znak / crticu ne postavljaju iza slogotvornoga glasa, kako je to uobičajeno u hrvatskoglagojskim tekstovima, poglavito liturgijskima, mada i ondje ima potvrda jerovskih znakova ispred /r̥/ i /l̥/, kao i bilježenja slogotvornoga /r̥/ i /l̥/ bez znaka za *jerove*, usp. Gadžijeva i dr. 2014: 69).

²⁰ U ćiriličnoj se *Postili* zatječu ovakvi slučajevi *dvostrukoga bilježenja* slogotvornoga /r̥/ koji su *ispravljeni* u čNt, i to tako da se jerovski znak postavlja samo iza ili ispred slogotvornoga glasa. Iako nismo proveli točno brojenje, analizirani tekstovi iz čNt ukazuju na brojnost primjera s jerovskim znakom (često i apostrofom) postavljenim ispred sonanta, npr. na stranicama 12B-13A bilježimo sljedeće primjere: *umrb̃la*, *vr̃hb*, *tr̃plase*, *m̃rtva*,

(gNt1 12A) : *krvitečenije* (ćNt 12B) : *k'rvotočiva* (gP 158v-159r, ćP 175r-175v) : *karvotočna* (IP 994); *trplaše* (gNt1 12A, ćNt 12B, gP 158v-159r) : *t'rpļaše* (ćP 175r-175v) : *tarpljaše* (IP 994)²¹; *mrzotu* (gNt1 35B-36A) : *m'rzotu* : (ćNt 37B, gP 162v) : *m'rbzotu* (ćP 179r); *krpajuć* (gNt1 4B) : *k'rpajuć* (ćNt 4B-5A) : *k'rpajuć* (gP 168r) : *k'rpajuć* (ćP 175r); *prst moi* (gNt1 158A-158B) : *p'rsta moga* (ćNt 165A-165B); *prst' moi* (gP 170v) : *p'rstb moi* (ćP 188r); *plt* (gNt1 35B-36A) : *p'ltb* (ćNt 37B, ćP 179r) : *p'lt* (gP 163r) itd.²²

Bilježenje jerovskih znakova na očekivanim (stcsl./hcsl.) pozicijama (gS, IS): *Napokon'* (gS 88r) : *Napokom* (IS 75v); *neskladnost'* (gS 102r) : *neskladnost* (IS 88r); ali i *k' spasen'ju* (gS 102r) : *k' spasenju* (IS 188r); *ov'* (gS 106r) : *ov'* (IS 91r), *v'* (gS 110r) : *v'* (IS 94v) i dr. Ponekad na istoj stranici (unutar istoga izraza) pronalazimo različita rješenja: npr. *od' krvi* (gS 110r, IS 94v) : *od krvi* (gS 110r, IS 94v). Za *Spovid* međutim nisu karakteristični jerovski znakovi uz slogotvorno /r̥/ i /l̥/, kako je uobičajeno u *Artikulima* i u *Postili: skrbno* (gS 95r, IS 82v); *svršen'je* (gS 95r) : *svršenje* (IS 82v); *trpêti* (gS 106r) : *trpeti* (IS 91r); *od' krvi* (gS 110r, IS 94v); *držan'ja* (gS 94v) : *držania* (IS 81v); *dlžno* (gS 93v, IS 81v), *tlmače* (gS 49v, IS 95v); *v tlmačen'ju* (gS 38r, IS 75r); *stlmačene* (gS 42r, IS 82v); *tlmačar'* (gS 111v, IS 96v). Istražujući pojavu slogotvornoga /l̥/, odnosno njegovu zamjenu vokalom /u/ u protestantskim tekstovima, Franjo Fancev ustvrdio je kako se ono u starijim izdanjima uraško-hrvatske protestantske tiskare redovito zamjenjuje vokalom /u/, dok je u knjigama otisnutima nakon isteka 1562. godine učestao povratak slogotvornoga /l̥/ koji se može tumačiti kao odgovor na kritike upućene jeziku prvoga izdanja glagoljskoga *Novog*

---

tr̥gih̥b, v̥rsti, milos̥rdjemb̥ (usp. *milos̥rdbe* 5B, *Milos̥rdie* 12A, vidi i: *p'lku* 82A, *pl'nb* 112B itd.). Damjanović iznosi podatke karakteristične za srednjovjekovni hrvatski ćirilični korpus: npr. u *Povaljskoj se listini* oba slogotvorna sonanta bilježe prema klasičnome staroslavenskom uzusu (*lb, rb*), a kada nije tako, znak za *jer* nalazi se ispred sonanta ili su oni okruženi jerovskim znakovima s obiju strana (*plbkb, vr̥hb̥ / p̥lkb, v̥r̥hb̥ / v̥r̥b̥ha* itd., 2008: 65).

²¹ U latiničnoj *Postili* (1568) slogotvorno /r̥/ i /l̥/ redovito su zabilježeni uz prateći vokal (usp. Fancev 1916a: 188, 192). Nije međutim sigurno kako se u ostalim protestantskim izdanjima imalo čitati slogotvorno /r̥/ – budući da njegovo bilježenje s popratnim vokalom (*a, e*) i nije bilo tako rijetko kao što je ustvrdio Fancev (1916a: 192, usp. Damjanović 2014: 144-147). Taj je zaključak Damjanović iznio na temelju istraživanja provedena na glagoljčnome *Katekizmu* iz 1561.

²² Usp. *i verh nee* (gNt1 12B) : *vrh' njee* (gP 158v) : *v'rh̥b̥ njee* (ćP 175r) : *v̥r̥hb̥ njee* (ćNt 12B); *zvarhu* (gNt1 23B) : *zvrhu* (gP 207r) : *zv'rh̥u* (ćP 230v) : *sv'rh̥u* (ćNt 24B); *Milosardie* (gNt1 11B, gP 224r) : *Milos̥rdbe* (ćP 249r) : *Milos̥rdie* (ćNt 12A); *ispuni* (gNt1 77A; gP 203r; ćP 226r) : *isp'lni* (ćNt 81B) itd.

testamenta, odnosno kao afirmacija knjiške tradicije (usp. Damjanović 2014: 120, 148). U *Artikulima* je, jednako kao i u glagoljičnoj / ćirilskoj *Postili*, slogotvorno /l̥/ uglavnom dosljedno praćeno jerovskim znakom koji se u tekstu glagoljične *Spovidi* redovito ispušta.²³ Ondje je, međutim, zabilježena i zamjena slogotvornoga /l̥/ slovom *u* (uglavnom u očekivanim primjerima, usp. Fancev 1916a: 190; Ceković 2016: 45): *dužno* (gS 34r, lS 68v); *tumače* (gS 49r, lS 94r)²⁴, *ispunjen'ja* (gS 93r) : *ispunenia* (lS 81r) i dr. U glagoljičnoj je *Spovidi* slogotvorno /r̥/ u neveliku broju primjera zabilježeno uz popratni samoglasnik, dok latinična *Spovid* na istim pozicijama taj samoglasnik zapisuje ili ispušta: *arve* (gS 53r) : *rve* (lS 101v); *arvan'ju* (gS 31v) : *rvanju* (lS 63v); *Hercegi* (gS 114r, lS 98r); *arve* (gS 105r, lS 90v).

Uz naslijedenu (grafetičku) ulogu jerovskih znakova, u protestantskim tekstovima prepoznajemo *novu*, s izgovorom itekako povezanu zadaću štapića i apostrofa / tittle.²⁵ Postavljeni ispred slova za pojedine vokale (primjerice *e* ili *û*), jerovski znakovi ukazuju na njihov prejotirani izgovor. Također, zaduženi su za označavanje palatalnoga izgovora glasova /l/ i /n/.

Bilježenje prejotiranoga izgovora *e* ili *û* (gNt1, gP, ćP, lP): npr. *je u pustinji* (gP 163r)²⁶, usp. *tvoju* (gNt1 158A-158B) : *tvoju* (ćNt 165A-165B, ćP 188r) : *tvo'ju* (gP 170v); *postavi ju* (gNt1 158A-158B) : *postavi ju* (ćNt 165A-165B, ćP 188r) : *postavi 'ju* (gP 170v); *meju* (gNt1 159B, ćNt 166b-167A, ćP 192r) : *me'ju* (gP 175r-175v).

²³ Čini se da se u *Artikulima* i *Postili* (1562/1563) *prelama* spomenuta norma bilježenja slogotvornih sonanata /r̥/ i /l̥/. Funkcionalnija rješenja starijih izdanja postupno se napuštaju, poput zamjene slogotvornoga /l̥/ vokalom /u/, odnosno bilježenja slogotvornoga /r̥/ bez pratećega jerovskog znaka. S druge pak strane, grafija se otvara tradicionalnim rješenjima, što pokazuju gotovo jednakobrojne potvrde jerovski (ne)označenih sonanata u *Artikulima* i *Postili*. U *Spovidi* su se pak jerovski znaci koji prate slogotvorno /r̥/ i /l̥/ u potpunosti napustili, ali su rijetki primjeri njihova bilježenja pratećim vokalom (kao u lP), odnosno zamjene slogotvornoga /l̥/ vokalom /u/.

²⁴ U latiničnoj je *Spovidi* kod slijeda *tlm* zabilježena (nedosljedna) zamjena vokalom *o*: *tumačeno* (gS 84v) : *tomačeno* (lS 72v) (vidi: Fancev 1916a: 191; Ceković 2016: 45).

²⁵ Štapić i apostrof rabili su se kao indikatori jotacije i glasa /j/ i u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima: npr. *dvêk-*, *dvêval-*, *žitъe*, *žitvi*, *zdravъe*, *zdravъi*, *božbi*, *kozъi*, *pyetъ*, *ubъenъ*, *arhanъelъ*, *anъelъ* itd. Većinom se u navedenim primjerima na mjestu jerovskoga znaka pronalazi i slovo *i*, koje je zapravo frekventnije. Usp. označavanje posebnoga *i* (tzv. napetoga *jera*) koje se reducira u okolini *j* + *samoglasnik*, npr. jerovski znakovi uz slova *jat* i *û*: *bož'û*, *koz'û*, *pros'êkъ* itd. (Gadžijeva i dr. 2014: 70).

²⁶ *je u pustinji* (gNt1 36A) : *je(stъ) v pustinji* (ćNt 37B) : *'e u pustinji* (gP 163r) : *jestъ u pustinji* (ćP 180r).

Monograf *n* s natpisanom ravnom crticom način je upisivanja palatalnoga glasa /nj/ i u glagoljičnoj i u ćiriličnoj *Postili: nim* (gP 158v, ćP 175r), *ñemu* (gP 158v, ćP 175r), *je u pustiñi* (gNt1 35B-36A) : *je(stb) v pustiñi* (ćNt 37B) : *je u pustiñi* (gP 163r) : *jestb u pustiñi* (ćP 180r), Pronalazimo i primjere slovnih sveza *n* + *đerv* za /nj/: *odkuplenje* (gNt1 29B) : *odkupljenbje* (ćNt1 30B-31A) : *odkupljenje* (gP 214v-215r)²⁷ : *odkuplěnbje* (ćP 138v-139r). Nema mnogo primjera s neobilježenim palatalnim glasom /nj/: *Gospodne* (gNt1 34B-35A) : *Gospodnje* (ćNt 36B) : *Gospodne* (gP 173v, ćP 191r); *negovo* (gNt1 159B) : *njegovo* (ćNt 166B-167A) : *ñegovo* (ćP 192r-192v, gP 175r-175v).²⁸ Uz monografsko bilježenje palatalnoga glasa /nj/, prilično je učestao grafemski slijed *n* + (*jerovski znak*) + *j(e)/j(a)/j(u)*, odnosno *n* + *i* + *j(e)/j(a)/j(u)*²⁹: *razčinenja* (gNt1 35B-36A) : *zapušćenija* (ćNt 37B) : *razčinenja* (gP 162v) : *razbčinenbja* (ćP 179r); *navišćenia* (gP 186r) : *navišćenja* (ćP 205r); *napisanie* (gNt1 32B-33A, gP 155r) : *napisanbje* (ćNt 34A-34B, ćP 171v) : *svarhupisanje* (IP 978); *znamenija* (gNt1 35B-36A) : *znamenija* (ćNt 37B) : *znamenja* (gP 163r) : *znamenbja* (ćP 179r); *zlameñe* (gNt1 158A-158B) : *zlamenbje* (ćNt 165A-165B) : *zlameñe* (gP 170v) : *zlameñbe* (ćP 188r); *kamenjem pobiaš* (gNt1 34B-35A) : *Kamenjembjeb pobijašb* (ćNt 36B) : *kamenjem pobiaš* (gP 173v) : *kamenjemb pobiašb* (ćP 191r); *govoreñe* (gNt1 159B, gP 175r-175v) : *govorenbje* (ćNt 166B-167A) : *govoreñbje* (ćP 192r-192v); *na trñe* (gNt1 9A-9B, gP 115r-115v, ćP 127v-128r) : *na trnbju* (ćNt 9B) : *na tarnju* (IP 752).

²⁷ Monograf *e* s dijakritikom.

²⁸ Usp. u *Spovidi: proklinaju* (gS 88r) : *proklinaju* (IS 76r).

²⁹ Motreći slijedove *tj*, *dj* (< *tbj*, *dbj*), *stj*, *zdj* (< *stbj*, *zdbj*) te *l'j*, *n'j*, Stjepan Damjanović zaključuje kako kanonski staroslavenski tekstovi češće bilježe grafem *i* (uz sonante /l/ i /n/), što označuje konzervativan način pisanja, dok bilježenje *jera* predstavlja mlađi način, bliži slivenomu izgovoru. Ta se pak grafijska dvojakost jotativnoga elementa javlja i u hrvatskoglagoljskim tekstovima – npr. *poniženie* : *ponižen'e* (vidi: Damjanović 2008: 56). Usp. i *tudie* (gNt1 4B) : *tudbje* (ćNt 4B-5A, ćP 175r) : *tudie* (gP 168r), *prišastie* (gNt1 35B-36A) : *prišastie* (ćNt 37B) : *prišastije* (gP 163r) : *prišastbje* (ćP 179r), *brat'ju* (gNt1 159B, gP 175r-175v) : *Bratbju* (ćNt 166B-167A, ćP 192r-192v), *veselije* (gNt1 105A-105B, gP 105r-105v) : *veselbje* (ćNt 110B-111A, ćP 115v-116r) : *veselje* (IP [674]-[675]). Iz *Spovidi* izdvajamo: *tud'je* (gS 100v) : *tudie* (IS 86v); *Bratiju* (gS 103r) : *Bratju* (IS 88v); *milosrd'je* (gS 93v) : *milosrdie* (IS 81v). Monograf *ñ* češće se rabi za bilježenje spomenutih skupina u glagoljskim protestantskim izdanjima – npr. *zlameñe* (gNt1 158A-158B) : *zlamenbje* (ćNt 165A-165B) : *zlameñe* (gP 170v) : *zlameñbe* (ćP 188r) (vidi i: Fancev 1916a: 207; Ceković 2016: 53). I u tim se slovnim skupinama monograf *ñ* razmatra kao slovna novina protestantske jezične koncepcije čiji je cilj pojednostavljenje grafemskoga inventara i izgovora teksta.

U glagoljskoj je *Spovidi* također učestao grafemski slijed *n + (jerovski znak) + j(e)/j(a)/j(u)*, odnosno *n + i + j(e)/j(a)/j(u)* (potonji je češći u latiničnoj *Spovidi*): *zbrañen'jem'* (gS 88r) : *zbranie(m)* (IS 76r); *ufan'je* (gS 93v) : *ufanie* (IS 80v); *zarečen'ja* (gS 89r) : *zarečenia* (IS 78r); *svršen'ja* (gS 90r) : *svršenja* (IS 78v); *zavezan'je* (gS 93r) : *zavezanie* (IS 80r); *činienie* (gS 91r) : *činjenje* (IS 79v); *odazvanija* (gS 91r) : *odazvanja* (IS 79v); *izgovorenje* (gS 92r) : *izgovorenje* (IS 80v); *odpušćen'je* (gS 93r) : *odpušćenie* (IS 80r); *ispuñen'ja* (gS 93r) : *ispuñenia* (IS 80r); *zasidan'ja* (gS 102r) : *zasidania* (IS 88r); *govorenje* (gS 103r) : *govorenje* (IS 88v); *mnan'je* (gS 107r) : *mnanie* (IS 91v); *držan'je* (gS 107r) : *držanie* (IS 91v); *silovan'je* (gS 107r) : *silovanie* (IS 91v).

Pronalazimo također monograf *n s* natpisanom ravnom crticom kao način upisivanja palatalnoga glasa /nj/: *zbrañen'jem'* (gS 88r) : *zbranie(m)* (IS 76r); *činahu* (gS 88v) : *činahu* (IS 76r), *ne mañkahu* (gS 88v) : *ne mankahu* (IS 76v), *mañe* (gS 88v) : *mane* (IS 76v), *vgañajuć* (gS 89r) : *vganajuć* (IS 76v); *smutñe* (gS 89v) : *smutne* (IS 78r); *Kñigah'* (gS 89v) : *Knigah* (IS 78v); *zarečeñe* (gS 91r) : *zarečene* (IS 79r); *promiñaju* (gS 111v) : *p(ro)minaju* (IS 96r).

Nadalje, u ćiriličnoj *Postili* (te u ćNt, rijetko i u glagoljskim tekstovima) pronalazimo monografsko *l s* natpisanom crticom kao način upisivanja palatalnoga glasa /lj/, uz otprije poznata rješenja: neobilježena umekšanost, slovo *l* praćeno slovom *û*, jerovskim znakom, slovom *e* s dijakritičkim znakom ili *jatom* (s crticom za /ja/, bez crtice za /je/) (usp. Fancev 1916a: 161): *nevola* (gNt1 35A-36A), *nevola* (ćNt 37B, ćP 179r) : *nevola* (gP 162v); *glas ovi po zemli onoi* (gNt1 12A) : *glasъ ovi po vsoi zemlji onoi* (ćNt 12B) : *glas ovi po svoi zemli onoi* (gP 158v) : *glasъ ovi po vsoi zemli onoi* (ćP 175r) : *glas ovi po vsoi onoi zemlji* (IP 994-995); *skupla* (gNt1 34B-35A) : *skuplja* (ćNt 36B) : *skupla* (gP 173v) : *skupla* (ćP 191r); *ljublaše* (gNt1 159B, gP 175r-175v) : *ljubljaše* (ćNt 166B-167A) : *ljubl'aše* (ćP 192r); *odkuplenje* (gNt1 29B) : *odkupljenje* (ćNt 30B-31A) : *odkuplenje* (gP 214v-215r) : *odkuplêenje* (ćP 138v-139r).

U glagoljičnoj *Spovidi* također uočavamo različita slovnja rješenja za upisivanje palatalnoga glasa /lj/: a) neobilježena umekšanost: *bole* (gS 88v) : *bole* (IS 76r)³⁰, *preztavljaju* (gS 93v) : *preztavliaju* (IS 80v); *prestavljaju* (gS 93v)

³⁰ Usp. *bolê* (gS 90r) : *bole* (IS 78v). Stjepan Damjanović (2014: 144) problem razmatra u fonetičkome svjetlu, tvrdeći kako je posrijedi depalataliziran slovenski / kajkavski izgovor (navodi primjere *volno*, *na zemli*, *vola*, *kluči*, *kralstva* zabilježene u glagoljičnome *Katekizmu* iz 1561). Na drugom pak mjestu navodi mogućnost „neobilježene mekoće” koju povezuje s

: *prestavljaju* (lS 80v); *prstavlahu* (gS 88v) : *prstavlahu* (lS 76r), *skuplahu* (gS 90r) : *skuplahu* (lS 78v), *zmišljaju* (gS 90r) : *zmišljaju* (lS 78v), *Krala* (gS 91r) : *Kralia* (lS 79v); b) uz slovo *l* dolazi slovo *û*, jerovski znak, *e* s dijakritičkim znakom ili *jat* (s crticom za /ja/, bez crtice za /je/): npr. *Blagoslovlên'* (gS 88r) : *Blagoslovlén* (lS 76r), *zdomišlênu* (gS 88r) : *zdomišlenu* (lS 76r), *živlênie* (gS 88v) : *živlenie* (lS 76v); c) monografsko *l* za /lj/ s natpisanom crticom / titlom: *valāju* (gS 91r) : *valiaju* (lS 79r).³¹

Glas /j/ u glagoljskim se (i ćirilskim) izdanjima bilježi na nekoliko načina³²: neobilježeno, grafemom *ĵ* (najčešće u gNt1), *i*, *û*, ćir. *ju*, *ja*, *je*, monografom *e* s dijakritičkim znakom za označavanje skupine /je/, *jatom* s natpisanom crticom za skupinu /ja/ (bez crtice za /je/³³), nerijetko praćenim štapićem postavljenim ispred spomenute slovne novine hrvatskih protestanata: *obdržanija* (gS 88v)³⁴ : *obdržania* (lS 76v); *divojak'* (gS 89r) : *divojak* (lS 76v); *Istorija* (gS 91r) : *Istoria* (lS 79v); *zaslužen'ja* (gS 92v) : *zasluženia* (lS 80v); *zaslužue* (gS 89v) : *zaslužuje* (lS 78r), *milosrd'je* (gS 93v) : *milosrdie* (lS 80v); *izhajaju* (gS 101r) : *izhaiaju* (lS 87r); *ĵistvin* (gS 66v) : *jestvin* (lS 79r); ali i *ĵistvin'* (gS 100r) : *gistvin* (lS 86r), *svojoj* (gS 31v) : *svojoj* (lS 63v-64r);

činjenicom da su glagoljaši suglasnik prije vokala /e/ uvijek umekšavali (Damjanović 2014: 136-137, 157-158).

³¹ Razvoj protestantske kose crtice, koja se upisuje ponad slova *e* (za /je/), odnosno vodoravne crtice, upisane iznad slova *l* i *n* (za /lj/ i /nj/), Mateo Žagar povezuje sa starijim apostrofom, tj. jerovskim i/ili korekturnim znakom (vidi: Žagar 2016: 603-604).

³² Usp. *nosećim* i *doećim* (gNt1 35B-36A) : *nosećim̃* i *dojećim̃* (ćNt 37B, ćP 179r) : *nosećim* i *dojećim* (gP 163r); *Bož'i* (gNt1 32B-33A) : *Božbi* (ćNt 34A-34B, ćP 171v) : *Božii* (gP 155e) : *Boži* (lP 978); *Farizej* (gNt1 32B-33A, gP 155e) : *farisei* (ćNt 34A-34B, ćP 171v); *jere* (gNt1 32B-33A) : *jere* (ćNt 34A-34B) : *ere* (gP 155r, ćP 171v); *iskušujete* (gNt1 32B-33A) : *iskušujete* (ĆNT 34A-34B) : *iskušujete* (gP 155v, ćP 171v); *vrh' nee* (gNt1 12A) : *vvrh̃ njeje* (ćNt 12B) : *vrh' njee* (gP 158v) : *v'rh̃ njee* (ćP 175r) : *na nju* (lP 994-995); *Andrea* (gNt1 4B) : *Andrea* (ćNt 4B-5A) : *Andreja* (gP 168r, ćP 175r). Suglasnik /j/ često je u gNt1 – osobito na početku riječi – zabilježen *đervom*, a tomu nije tako u glagoljskoj *Postili*: npr. *vij'* (gNt1 158A-158B) : *vii* (gP 170v) : *vii* (ćNt 165A-165B, ćP 188r); *Ĵerusalime* (gNt1 34B-35A) : *Ĵerusalime* (ćNt 36B, ćP 191r) : *Erusalime* (gP 173v); *ĵa* (gNt1 34B-35A, gP 173v) : *ja* (ćNt 36B, ćP 191r); *pipliče svoje* (gNt1 34B-35A) : *Pišćence svoje* (ćNt 36B) : *pipliče svoje* (gP 173v, ćP 191r).

³³ U glagoljskoj su *Spovidi* učestali, gotovo dominantni, primjeri *jata* za skupinu /ja/ bez natpisane crtice: npr. *imiĵaše* (gS 89r); *nahaja* (gS 89v), zbog čega se grafematička slika *Spovidi* udaljuje od one upostavljene *Artikulima* i *Postilom*.

³⁴ *Jat* za glasovnu skupinu /ja/. *Jat* se javlja i na etimološki neopravdanim pozicijama (među ostalima za /je/): npr. *ženitve* (gS 90v) : *ženitve* (lS 79r); *sêbe* (gS 91v) : *sebe* (lS 80r); *pomišlên'ja* (gS 101v) : *pomišljenja* (lS 87v); *preglêdati* (gS 101r) : *pregledati* (lS 87r); *sinovê* (gS 103r) : *sinove* (lS 88v); *vêliku* (gS 103r) : *veliku* (lS 88v).

iskažujemo (gS 45v) : *iskažujemo* (IS 88v-89v), *Ĵazikom'* (gS 47r) : *jazikom* (IS 90v-91r), *boji* (gS 96r) : *boji* (IS 84r), *svétih'* (gS 106v) : *svetih* (IS 92r).

U pogledu (ne)obilježenoga /j/ izdvajamo sljedeće primjere : *potvren'je* (gS 88r) : *potvrjenje* (IS 75v), *est'* (gS 88r) : *jest* (IS 75v), *ere* (gS 88r) : *jere* (IS 76r); *zvišue* (gS 90v) : *zvišuje* (IS 79r); *ne pristoi se* (gS 91r) : *ne pristoi se* (IS 79v); *tae* (gS 91v) : *taie* (IS 80r); *svoe* (gS 91v) : *svoje* (IS 80r); *pridae* (gS 92r) : *pridaje* (IS 80r); *oboe* (gS 92r) : *oboje* (IS 80r).

Slovom *i* prilično je često zabilježen glas /j/: *uboistva* (gS 88r) : *uboistva* (IS 76r), *divoike* (gS 89r) : *divoike* (IS 76v); *Božioi* (gS 89v) : *Božjoi* (IS 78r); *Naiprvo* (gS 90r) : *Naiprvo* (IS 78v); *mogućoi* (gS 91r) : *mogućoi* (IS 79v); *Divoičice* (gS 91v) : *Divoičice* (IS 79v).

Grafemom *č* zabilježen je glas /č/, a slovna novina protestantskih izdanja – grafem *č* s trima točkicama (preslovljen kurzivirano) – upotrebljava se za bilježenje skupine /šč/, iako supostoji sa slovnim rješenjem *šč*: *kršćen'ju* (gS 89v) : *kršćenju* (IS 78r); *tašci* (gS 93r) : *tašci* (IS 80r), *Kršćen'ja* (gS 89v) : *Kršćenia* (IS 78r); *vlašcim'* (gS 90v) : *vlašćim* (IS 79r); *odvrići* (gS 90v) : *odvrići* (IS 79r); *praščaju* (gS 101r) : *praščaju* (IS 87r).³⁵

Iako *Spovid* ukazuje na raznovrsna i neujednačena slovopisna i pravopisna rješenja, s punim se pravom može ustvrditi da preuzima grafemski inventar starijih (glagoljskih, ali i ćirilskih) izdanja, ponajprije *Artikula* i *Postile*, dodatno reducirajući jerovske znakove (primjerice uz slogotvorno /ṛ/ i /ḷ/), odnosno idući u prilog funkcionalnosti, čitljivosti i razumljivosti, sa što jednostavnijim / jednoznačnijim odnosom *fon(em)* : *graf(em)* (npr. natpisana slova *l* i *n*, kosom crticom natpisano *e*, jerovski znakovi u ulozi izgovorne pripomoći itd.). U završnici protestantskoga prevoditeljsko-izdavačkoga pothvata neće se ipak zanemariti odnos prema tradiciji, odnosno srednjovjekovnoj i ranonovovjekovnoj glagoljičnoj normi, što potvrđuje prilično dosljedna (grafetička) uporaba jerovskih znakova na pozicijama nekadašnjih poluglasova, ponekad čak i u latiničnoj *Spovidi*.

³⁵ Usp. *godišč* (gNt1 12A) : *Godišćb* (ćNt 12B) : *godišč* (gP 158v) : *godiščb* (ćP 175r) : *lit* (IP 994-995); *u skrovišći* (gNt1 35B-36A) : *v' komori* (ćNt 37B) : *u skrovišći* (gP 163r) : *u skrovišći* (ćP 179r); *pipliće svoje* (gNt1 34B-35A) : *Pišćence svoje* (ćNt 36B) : *pipliće svoje* (gP 173v, ćP 191r).

3.2. Slovo *jat* i odrazi

Poznato je da protestantski glagoljični i ćirilični tekstovi uvažavaju grafijsku i jezičnu popudbinu tradicionalnih glagoljičnih spomenika zbog čega, među ostalima, čuvaju slovo *jat* unatoč činjenici da je ono tijekom druge polovine 16. stoljeća izgubilo svoju posebnu fonemsku / glasovnu vrijednost te da se ponaša kao grafetički fenomen. Podsjetimo, i hrvatska crkvenoslavenska norma čuva slovo *jat*.³⁶ U reprezentativnim stcsl. i hcsl. tekstovima *jat* se upotrebljava za pisanje skupina /je/ i /ja/. Bez obzira na to što je izvorna hrvatska crkvenoslavenska norma od samih početaka propuštala jatovske odraze (*e/i*), njegova posebna glasovna vrijednost i fonološki položaj nisu dovedeni u pitanje.³⁷ Isto nam je tako poznato da se stabilnost *jata* u hrvatskim govorima ne može izjednačiti s njegovom pozicijom u hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima pa čak ni sa situacijom koju zatječemo u vernakularnoj pismenosti (usp. Damjanović 2008: 60; Gadžijeva i sur. 2014: 71).

Protestantski glagoljični i ćirilični tekstovi zadržali su raznovrsnu uporabu *jata* i njegovih odraza (*i/e*), što je zasigurno potaknula situacija *na terenu* (među korisnicima njihovih izdanja). Tradicionalne su uloge promatranih grafema (slovo *jat* na pretpostavljenim stcsl. i hcsl. pozicijama, stilistički i funkcionalno motivirane zamjene *jata* grafemima *e* i *i*) upotpunjene novim zadaćama – primjerice upotrebljavanjem *jata* za pisanje skupine /je/ na etimološki neopravdanim pozicijama, uglavnom uz umekšane suglasnike. Nerijetko se iz te *nove* funkcije *jata* iščitava utjecaj latiničnih predložaka (Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019). Iako latinični tekstovi nisu sačuvali *jat*, ističu se preciznijim / drugačijim bilježenjem izgovora (primjerice palatalnoga glasa /l/ i /n/), pa su – u većini spomenutih slučajeva – mogli potaknuti korektore glagoljičnih i ćiriličnih protestantskih knjiga na uporabu *jata* (uz ostala slova rješenja).

I Fancev (1916a: 164; 1916b) je upozoravao da odnos ikavizama i ekavizama zasvjedočenih u protestantskim tekstovima ne odgovara odnosu ekavskih i ikavskih likova u živome govoru protestantskih pisaca. Također

---

³⁶ U kontinuitetu od 12. do 16. stoljeća, ali i unutar novocrkvenoslavenskoga jezika, kako istočnoslaveniziranoga tipa (17. i 18. stoljeće) tako i obnovljenoga hrvatskog tipa (19. i 20. stoljeće), s ponešto izmijenjenom funkcijom i novim pravopisnim pravilima (na tragu protestantske norme i važećih crkvenoslavenskih gramatika).

³⁷ To mišljenje zastupaju Stjepan Damjanović (usp. 1984: 60, 2008: 60) i Milan Mihaljević (1991: 57–62, usp. i Gadžijeva i dr. 2014: 71–72).

je ustvrdio da su, unatoč brojnim iznimkama³⁸, ekavski oblici brojniji u glagoljskim i ćirilskim izdanjima, za razliku od prevladavajuće ikavice u latiničnim izdanjima. Istaknuto – uz oprez – možemo povezati sa zaključkom Stjepana Damjanovića (2008: 60–61), donesenim u okviru istraživanja provedena na hrvatskoglagoljskom neliturgijskom korpusu 15. stoljeća. Iz njega proizlazi da su ekavizmi glagoljičnih tekstova mogli biti odraz crkvenoslavenske norme (*jat* kao glas *e*-tipa), a ne samo čakavskih i kajkavskih govora.³⁹ Iako su u protestantskim tekstovima prevagnuli ikavski oblici – i u korijenskim i u gramatičkim morfemima – nisu malobrojne potvrde sačuvanoga *jata* (npr. D i L jd. *a*-osnova, L jd. i L mn. *o*-osnova, dualni *jat* u završetku imenica srednjega i ženskoga roda, D i L jd. osobnih zamjenica i dr.). *Jat* je, uz reflekske *i* i *e*, bogato oprimjeren i u glagoljičnim *Artikulima* (usp. Ceković 2016: 52).

Među predlošcima usporedne analize ikavski odraz *jata* najprije i najčešće susrećemo u latiničnoj *Postili* (1568) i *Spovidi* (1564), što smo očekivali s obzirom na dosadašnja istraživanja protestantskih tekstova. Ekavski se odraz *jata*, uz tzv. stari grafem za *jat*, mogao držati neutralnijim rješenjem od ikavskoga odraza (usp. Damjanović 2014: 119)⁴⁰, pa je bogatstvo različitih grafijskih rješenja – koje okuplja pitanje bilježenja *jata* i

³⁸ Usp. *svidokoval* (gNt 163r) : *svedokoval* (ćNt 173v), *licimiri* (gNt 22r) : *licemeri* (ćNt 23v), *vira* (gNt 22v) : *vera* (ćNt 23v). Iako su ekavski likovi najbrojniji u glagoljskim izdanjima, svejedno su još uvijek rjeđi od ikavskih (usp. Fancev 1916a: 165). Pišući o jeziku glagoljskoga *Katekizma* (1561), Damjanović (2014: 157–158) napominje da je ovomu tekstu polazištem bio ikavsko-ekavski čakavski idiom, u kome ikavizmi prevladavaju (u korijenskim i – napose – u gramatičkim morfemima) premda ekavizmi nisu zanemarivi.

³⁹ Stjepan Damjanović (2014: 70, 157–158) upozorava da se – prema glavni istraživača usmjerenih na proučavanje hrvatskih glagoljičnih tekstova 16. stoljeća – stari slavenski samoglasnik *jat* doživljavao kao glas *e*-tipa, zbog čega je u tim izdanjima –pa i protestantskima – zabilježeno više ekavizama nego što to nalaže pravilo Jakubinskoga i Meyera. S druge pak strane, izraženo oslanjanje na knjišku tradiciju hrvatske je reformatore opremilo znanjem o tradicionalnome izgovoru *jata* koji je – nema sumnje – ostavio trag u njihovoj jezičnoj koncepciji. Dodajmo i to da su stari pisci slavenski, kao i hrvatski glagoljaši, slovo *e* često izgovarali kao /je/, što je podatak kojim Stjepan Damjanović nastoji rasvijetliti prisutnost grafema *jat* u hrvatskim protestantskim izdanjima, brojeći *neizmijenjeni jat*, premoćne ikavske, potom i ekavske odraze zasvjedočene u korijenu riječi glagoljičnoga *Katekizma* (1561).

⁴⁰ U *Artikulima* pronalazimo infinitiv *peti* ili prezentski oblik *sedam* od glagola *sesti*, potom oblik *nedele* ili pridjev *tesan*. Za korijene se istaknutih riječi može reći da su pretežno ekavski, a slično stanje zatječemo i u mnogim hrvatskoglagoljskim tekstovima 15. stoljeća (kao knjiški element, a ne odraz govora). Drukčije je, napominje Damjanović (2017: 141–148), s onim ekavizmima koji se javljaju u korijenima u kojima je u *Artikulima* refleks *jata* domi-

njegovih refleksa – odraz jezičnih stavova prevoditelja i priređivača protestantskih tekstova, odnosno njihove želje da, s jedne strane, zadrže slovo iz knjiške (crkvenoslavenske) tradicije, napose u glagoljskim i ćirilskim tekstovima, odnosno da uredi distribuciju i način bilježenja odraza, pri čemu je slojevita / raznovrsna uporaba ikavizama i ekavizama počesto motivirana stilskim razlozima (usp. Čupković 2010b: 213).

U pogledu bilježenja *jata* i odraza, glagoljična i ćirilična *Postila* pokazuju visok stupanj međusobne usklađenosti (uglavnom prema gNt1). Budući da je krajem 1562. / početkom 1563. godine nastupio zaokret prema književnoj (knjiškoj) tradiciji, ne treba nas iznenaditi učestalost staroga grafema *jat* na stranicama *Postile* i ćiriličnoga *Novog testamenta* (i to na etimološki opravdanim pozicijama).

Međutim, čuvanje grafema *jat* u *Postili* (gP, ćP) je zabilježeno čak i na mjestima koja su u ostalim tekstovima posvjedočena odrazima: npr. gNt1, IP u *družbi*, gP, ćP u *družbê*, ćNt u *družbi*. Očigledno su dominantne promjene – već spomenuto čuvanje / povećavanje udjela *jata* s jedne, odnosno bilježenje (ikavskoga) odraza s druge strane – počele ostavljati trag za vrijeme objavljivanja gP i ćP, iako su snažnije promjene koje su zahvaćale biblijski tekst u ćNt nastupile nakon objavljivanja ćP, što izvrsno pokazuje popis jezičnih razlika između gNt i ćNt koji su priredili članovi projekta *Jezik izdanja hrvatske protestantske tiskare u kontekstu književnojezičnih smjernica XVI. stoljeća* (usp. Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019). Ne treba međutim s uma smetnuti činjenicu da smo se usmjeravali na ispitivanje stanja u biblijskim (novozavjetnim) protestantskim tekstovima, od kojih se jezik homilija (u gP, ćP, IP) zasigurno razlikuje, baš kao što jezik *Artikula* i *Spovidi* nosi svoje posebnosti.

Usporedna analiza glagoljične i latinične *Spovidi* ukazuje na otprije poznate nijanse bilježenja *jata* i njegovih odraza (npr. Jembrih 2007: 300–314), ilustrirane nizom izdvojenih primjera:

ê : *i/e* > *zavêti* (gS 91r) : *zaviti* (lS 79r), *zavête* (gS 91v) : *zavite* (lS 80r), *zapovêdi* (gS 94a) : *zapovedi* (lS 82r), *vêsti* (gS 95r) : *vesti* (lS 82r), *têlesne* (gS 97r) : *telesne* (lS 83v), *prepovêdali* (gS 100r) : *prepovedali* (lS 86r), *nevêrni* (gS 104r) : *neverni* (lS 90r), *têla* (gS 105r) : *tela* (lS 90v), *vêčno* (gS 110r) : *večno* (lS 95r)

---

nantno ikavski, npr. *lenost*, *lep*, *lepši*, *mesec*, *nemški*. Njih smijemo povezivati s čakavskim ikavsko-ekavskim govorima, pa čak i sa slovenskim predloškom.

i : i > zavit (gS 92r) : zavit (lS 80v), odrišiti (gS 91r) : odrišiti (lS 79v), prociniti (gS 91v) : prociniti (lS 80r), naslidujemo (gS 92r) : naslidujemo (lS 80r), grihov (gS 92v) : grihov (lS 80v), grihe (gS 92v) : grihe (lS 80v), gñivu (gS 93v) : gnjivu (lS 80v), povidati (gS 94r) : povidati (lS 82r), naprid' (gS 94v) : naprid (lS 82r), potribno (gS 95v) : potribno (lS 83v), vrimeni (gS 95v) : vrimeni (lS 83v), svidoči (gS 95v) : svidoči (lS 83v), razumili (gS 102r) : razumili (lS 88r), bižati (gS 95v) : bižati (lS 83v), naprid (gS 102r) : naprid (lS 88r), potribno (gS 102v) : potribno (lS 88v), brime (gS 103r) : brime (lS 88v), svit' (gS 102v) : svit (lS 88v), človičaska rič (gS 102v) : človičaska rič (lS 88v), kolinu (gS 102v) : kolinu (lS 88v), svitlost' (gS 103v) : svitlost (lS 89r), riči (gS 104r) : riči (lS 89v), lipim' (gS 104r) : lipim (lS 89v), rišila ni prominila (gS 109v) : rišila ni prominila (lS 94v), svitlost'ju (gS 110v) : svitlostju (lS 95v), prominili (gS 110v) : prominili (lS 95v), povidati (gS 110v) : povidati (lS 95v), odrišenu (gS 113v) : odrišenu (lS 97v), kriposti (gS 114r) : kriposti (lS 98r), beside (gS 114v) : beside (lS 98v)

e : e > večna (gS 91v) : večna (lS 79v), večnoga (gS 91v) : večnoga (lS 80r), let' (gS 92r) : let (lS 80r), letom' (gS 92r) : letom (lS 80r), zapovedi (gS 92v) : zapovedi (lS 80v), veru (gS 92v) : veru (lS 80v), dela (gS 93v) : dela (lS 80v), pogibeli (gS 102v) : pogibeli (lS 88v), telesnomu (gS 109r) : telesnomu (lS 93v), krivovernosti (gS 109r) : krivovernosti (lS 93v), razumeti (gS 110v) : razumeti (lS 95v)

i : e > zapovidami (gS 92v) : zapovedami (lS 80v), zapovida (gS 103r) : zapoveda (lS 88v), vire (gS 93r) : vere (lS 80v), vične (gS 97v) : večne (lS 84r), zapovidam' (gS 105r) : zapovedam (lS 90v), zapovidano (gS 107r) : zapovedano (lS 91v), zapovidaju (gS 111r) : zapovedaju (lS 95v), potribno (gS 105r) : potrebno (lS 90v), presvitli (gS 114r) : presvetli (lS 98r)

Iz izdvojena niza doznajemo da prevladavaju ikavski oblici, iako postoje različite kombinacije (usp. Čupković 2010a: 9; Ceković 2016: 46–52; Blažević Krezić, Kuštović, Žagar 2019).

U odabranome smo uzorku glagoljičnoga teksta *Spovidi* (88r-113v) nastojali izbrojiti jatovske potvrde i njihove slovne ekvivalente zabilježene u latiničnoj *Spovidi*. Za razliku od gore istaknutih primjera bilježenja *jata* (i odraza) na etimološki opravdanoj poziciji (sredina riječi), u nastupajućoj tablici donosimo sve potvrde zabilježena *jata*, na etimološki opravdanim i neopravdanim položajima, s namjerom isticanja brojnosti potvrda *nove* funkcije *jata*, uvedene u glagoljični tekst pod (mogućim) utjecajem latiničnih predložaka.⁴¹

---

⁴¹ Usp. gS (88r-113v), ukupno 136 potvrda *jata*, *Tablica 1*. Latinični predlošci na glagoljične (i ćirilične) mogu utjecati preciznijim bilježenjem izgovora (npr. umekšanih /l/ i /n/). Međutim, iz *Tablice 1*. vidljivo je da latinična *Spovid*, barem u izdvojenim primjerima, izgovor ne bilježi precizno. Također, u latiničnoj je *Spovidi* slovo *e* prevladavajuće slovno rješenje u odnosu na *jat* iz glagoljične *Spovidi*. Nadalje, jatovske potvrde neetimološke skupine razlikujemo s obzirom na *novu* funkciju *jata* (bilježenje mekoće prethodnoga suglasnika, uglavnom umekšanoga /l/ > podebljani primjeri), odnosno s obzirom na njihovu *slučajnu* zastupljenost koja nema veze s prinosima izgovornoj kvaliteti (nepodebljani primjeri).

Tablica 1. Bilježenje slova *jat* u protestantskoj *Spovidi*

glagoljična <i>Spovid</i>	latinična <i>Spovid</i>
ETIMOLOŠKI NEOPRAVDAN POLOŽAJ	
Atêne (gS 101r)	Atene (IS 87r)
bêsedami (gS 112r)	besedami (IS 97r)
blagoslovlên' (gS 88r)	blagosloven (IS 75v)
bolê (gS 113v)	bole (IS 78v)
bolê (gS 90r)	bole (IS 97v)
crikvê (gS 109r)	crikve (IS 85v)
crikvê (gS 99r)	crikve (IS 94r)
crikvêna (gS 100r)	crikvēna (IS 84v)
crikvêna (gS 101v)	crikvēna (IS 84v)
crikvêna (gS 97r)	crikvēna (IS 86r)
crikvêna (gS 97r)	crikvēna (IS 87v)
crikvêne (gS 109r)	crikvēne (IS 84r)
crikvêne (gS 96v)	crikvēne (IS 94r)
crikvêni (gS 113r)	crikvēni (IS 97r)
crikvênoga (gS 103v)	crikvēnoga (IS 89v)
crikvênu (gS 97r)	crikvēnu (IS 84v)
dalêmu (gS 113r)	dalemu (IS 97r)
dêk(a)logu (gS 110r)	dekalogu (IS 95r)
glêdahu (gS 102r)⁴²	gledahu (IS 88r)
Jerêmija (gS 102r)	Jeremia (IS 87v)
kralêv' (gS 98v)	kralēv (IS 85r)
kralêva (gS 112r)	kralēva (IS 96v)
kralêvim' (gS 108r)	kralēvim (IS 93v)
kralêvskoi (gS 112v)	kralēvskoi (IS 97r)
kralêvsku (gS 111v)	kralēvsku (IS 96v)
kralêvstva (gS 101v)	kralēvstva (IS 87v)
kralêvstva (gS 113v)	kralēvstva (IS 97v)
kralêvstva (gS 96v)	kralēvstvo (IS 93r)

⁴² Tzv. umekšano čakavsko *l* u skupovima *kl-, gl-, hl-* (*glêd-, kļet-*, usp. Fancev 1916a: 200).

glagoljična Spovid	latinična Spovid
kralêvstva (gS 98r)	kravevstvo (IS 96r)
kralêvstvo (gS 107v)	kravevstvom (IS 88r)
kralêvstvo (gS 111r)	kravevstvu (IS 96v)
kralêvstvo (gS 98r)	kravevstvu (IS 96v)
kralêvstvom' (gS 102r)	kravevstva (IS 84r)
kralêvstvu (gS 111v)	kravevstva (IS 84v-85r)
kralêvstvu (gS 111v)	kravevstvo (IS 84v-85r)
me (gS 98r)	me (IS 84v-85r)
naivêci (gS 96v)	najveći (IS 84r)
narêdba (gS 90v)	naredba (IS 79r)
narêdbe (gS 109r)	naredbe (IS 94r)
narêdbe (gS 109v)	naredbe (IS 94v)
narêdbi (gS 90v)	naredbi (IS 79r)
narêena (gS 92v)	narejena (IS 80v)
narêenih (gS 90r)	narejenih (IS 78v)
novê (gS 106v)	nove (IS 84v)
novê (gS 96v)	nove (IS 92v)
obcêne (gS 102r)	obcène (IS 88r)
odnimlê (gS 98r)	odnimlje (IS 84v-85r)
oslablêna (gS 100v)	oslablena (IS 86v)
ostavê (gS 104r)	ostave (IS 89v)
platonovê (gS 103v)	platonove (IS 89v)
plême (gS 95v)	pleme (IS 83v)
pogublên'ja (gS 102r)	pogublenia (IS 88r)
pogublên'je (gS 100v)	pogublenie (IS 86v)
pomišlên'ja (gS 101v)	pomišljenja (IS 87v)
posilêni (gS 89r)	posileni (IS 76v)
posilêni (gS 91v)	posileni (IS 80r)

glagoljična Spovid	latinična Spovid
postavlén' (gS 108v)	postavlene (IS 93v)
postavlène (gS 109r)	postavlene (IS 94r)
postavlèni (gS 102v)	postavljeni (IS 88v)
postavlèni (gS 109v)	postavljeni (IS 94v)
postavlèni (gS 111v)	postavljeni (IS 96v)
postavlènim' (gS 109v)	postavljenim (IS 94v)
postavlèno (gS 104v)	postavleno (IS 78v)
postavlèno (gS 111r)	postavleno (IS 90v)
postavlèno (gS 90r)	postavleno (IS 96r)
postavlènoi (gS 108v)	postavlenoi (IS 93v)
preglédati (gS 101r)	pregledati (IS 87r)
prestavlènija (gS 100r)	prestavlenia (IS 86r)
prestavlèn'ja (gS 103v)	prestavlenia (IS 89v)
prestuplènie (gS 92r)	prestuplenie (IS 80r)
priimlê (gS 104r)	priimle (IS 90r)
priimlêmo (gS 94r)	priimlemo (IS 81v)
prileplèna (gS 96r)	prileplena (IS 83v)
procinènie (gS)	procinenie (IS 76v)
proglédaju (gS 101v)	progledaju (IS 87v)
proklèti (gS 108v)	I prokleti (IS 93v)
proklètstvom' (gS 96v)	prokletstvo(m) (IS 84r)
prosvitlèn'ja (gS 110v)	prosvitlenia (IS 95v)
sê (gS 106r)	se (IS 92r)
sêbe (gS 91v)	sebe (IS 80r)
sinovê (gS 103r)	sinove (IS 88v)
s'krivèna (gS 103r)	skrivena (IS 89r)
skušèn' (gS 107v)	skušen (IS 93r)
slobodšcinê (G jd., gS 110r)	slobodščine (IS 95r)

glagoljična Spovid	latinična Spovid
têre (gS 94v)	tere (lS 82v)
udobrovolêna (gS 92v) udobrovolêna (gS 94v)	udobrovoljena (lS 80v) udobrovoljena (lS 82v)
umilênstvo (gS 94v)	umilenstvo (lS 82v)
vêće (gS 113r)	veće (lS 78r)
vêće (gS 89r)	veće (lS 83v)
vêće (gS 95v)	veće (lS 97r)
vêle (gS 104r)	vele (lS 81v)
vêle (gS 111r)	vele (lS 90r)
vêle (gS 111v)	vele (lS 96r)
vêle (gS 112r)	vele (lS 96v)
vêle (gS 94r)	vele (lS 96v)
vêliku (gS 103r)	veliku (lS 89r)
vêrsu (gS 100v)	versu (lS 86v)
volê (gS 110v)	vole (lS 95v)
vrimênu (gS 110r)	vrimenu (lS 95r)
zdomišlênu (gS 88r)	zdomišlenu (lS 75v)
zmišlêna (gS 94v)	zmišlena (lS 82v)
zmišlêne (gS 92v)	zmišlene (lS 80v)
zmišlêne (gS 95v)	zmišlene (lS 83v)
zmišlên'ja (gS 112r)	zmišlenia (lS 97r)
zmišlêno (gS 92v)	zmišleno (lS 80v)
zmišlêno (gS 94v)	zmišleno (lS 82v)
žênitve (gS 90v)	ženitve (lS 79r)
živê (gS 105r)	žive (lS 91r)
živlênie (gS 88r)	živlenie (lS 75v)
živlênie (gS 89r)	živlenie (lS 78r)
živlênie (gS 89r)	živlenie (lS 78r)
živlên'je (gS 98r)	živlenie (lS 84v-85r)
živlên'ju (gS 95r)	življenju (lS 82v)

glagoljična Spovid	latinična Spovid
ETIMOLOŠKI OPRAVDAN POLOŽAJ	
nevèrni (gS 104v)	neverni (IS 90v)
prêgovaran'ja (gS 105v)	zagovarania (IS 91r)
prepovêdali (gS 100r)	prepovedali (IS 86r)
promênjenu (gS 100r)	promenenu (IS 86r)
têla (gS 105r)	tela (IS 91r)
têlesne (gS 97r)	telesne (IS 84v)
têlesne (gS 97v)	telesne (IS 84v)
trpêti (gS 106r)	trpeti (IS 92r)
vêčno (gS 110r)	večno (IS 95r)
vêsti (gS 95r)	vesti (IS 82v)
vêsti (gS 96v)	vesti (IS 84r)
zapovêd' (gS 100r)	zapoved (IS 85v)
zapovêd' (gS 99r)	zapoved (IS 86r)
zapovêdami (gS 106r)	zapovedami (IS 92r)
zapovêdi (gS 103v)	zapovedi (IS 81v)
zapovêdi (gS 107v)	zapovedi (IS 83v)
zapovêdi (gS 94r)	zapovedi (IS 84r)
zapovêdi (gS 96r)	zapovedi (IS 85r)
zapovêdi (gS 96v)	zapovedi (IS 89v)
zapovêdi (gS 98v)	zapovedi (IS 93r)
zavête (gS 91r)	zavite (IS 79r)
zavêti (gS 91r)	zaviti (IS 79r)

3.3. Bilježenje *đerva* i ostale grafemsko-fonološke razlike između glagoljične i latinične *Spovidi*

Slovo *đerv* javlja se samo u glagoljskim tekstovima, transliteriramo ga kao *ǰ*, a izgovaramo kao /j/. Potvrđuje se u inicijalnoj i postvokalnoj poziciji, kao način bilježenja glasa /j/ bez obzira na podrijetlo. Nadalje, protestanti se *đervom* služe prilikom upisivanja grčkoga i latinskoga /g'/ (u stranim riječima), odnosno čakavskoga refleksa praslavenske skupine */dj/, što je svojstveno i hrvatskim crkvenoslavenskim tekstovima (usp. Gadžijeva i sur. 2014: 63–64).

Provedene analize i usustavljena istraživanja potvrđuju izrazitu učestalost *đerva* u prvome dijelu glagoljičnoga *Novog testameta*. Takva se uporaba *đerva* može protumačiti kao ustupak izgovoru i osviješten iskorak iz okvira najstrože hrvatskoglagoljske pismovne tradicije. Izbjegavanje *đerva* – na tradicionalno opravdanim mjestima, ali napose u bilježenju inicijalnoga i intervokalnoga /j/ (kao u primjeru *ǰim* : *imb*)⁴³ – koje je nastupilo u glagoljskom izdanju *Postile* (1562) s pravom se tumači kao postupak arhaiziranja grafije, odnosno kao obilježje koje potvrđuje usmjerenje na knjišku (glagoljičnu) tradiciju (usp. Damjanović 2018: 110–119).

U glagoljičnoj se *Spovidi* slovo *đerv* prilično često pojavljuje, ali se – već iz nekoliko izdvojenih primjera – uočava njegova prevladavajuća prisutnost na tradicionalno opravdanim mjestima (npr. u stranim riječima). Rijetko se upotrebljava kao metoda upisivanja *običnoga* glasa /j/: npr. *ǰim*' (gS 97r) : *im* (lS 84v); *ǰakov*' (gS 33r) : *jakov* (lS 66v); *stoǰi* (gS 55v) : *stoji* (lS 105v), zasigurno u manjoj mjeri od one utvrđene u glagoljičnoj *Postili* (1562). Njegov slovni ekvivalent u latiničnoj *Spovidi*, uz grafem *j*, može biti i grafem *g*, pretežno zabilježen na stabilnim (tradicionalnim) mjestima: *Evanǰelsko* (gS 89v) : *Evangelsko* (lS 78r), *Evanǰelijem*' (gS 93v) : *Evangelijem* (lS 80v); *Liturǰiu* (gS 56r) : *liturgiu* (lS 106v-107r); *Anǰelske* (gS 94v) : *Angelske* (lS 82r), *Anǰel*' (gS 104v) : *Angel* (lS 90r); *ǰistvin*' (gS 100r) : *gistvin* (lS 86r), *ǰistvinami* (gS 107r) : *gistvinami* (lS 91v).

⁴³ Potrebno je razlikovati primjere u kojima se tzv. *obično* /j/ pojavljuje / zapisuje u inicijalnoj poziciji, konkretno kao protetsko (vjerojatno i čakavsko) /j/ (npr. psl. i stsl. *ǰimb* > *imb*, čak. *im* > *ǰim*, usp. i gNt1 *ǰima* život večni : gP, ćP, ćNt, lP *ima*), od primjera koji potvrđuju bilježenje intervokalnoga /j/ (usp. Damjanović 2009: 370, Vigato 2013: 274; Zubčić 2015: 228).

Od ostalih upečatljivih razlika između glagoljične i latinične *Spovidi*, koje su prilično dosljedno zabilježene unutar grafemsko-fonološkog sloja, izdvajamo sljedeće:

– naizmjeničnu uporabu *n* : *m*:

Napokon' (gS 92r) : *Napokom* (lS 80r); *brambu* (gS 103r) : *branbu* (lS 88v)

– naizmjeničnu uporabu zamjenica *čto* i *što* (*čt-* : *št-*):

Čto (gS 63v, 92v) : *Što* (lS 80r)

– naizmjeničnu uporabu zamjenica *kto* i *tko* (*kt-* : *tk-*):

kto (gS 32r) : *tko* (lS 64v)⁴⁴

– različito bilježenje ispadanja glasova:

hrvatckimi (gS 90r) : *hrvackimi* (lS 114v); *srdca* (gS 97v) : *srca* (lS 84r); *nadstoino* (gS 95r) : *nastoino* (lS 82v)

– različito bilježenje asimilacijskih i disimilacijskih promjena:

općenu (gS 97v) : *obćenu* (lS 84r); *znamenue* (gS 92v) : *zlamenuje* (lS 80v), *vnozih'* (gS 102r) : *mnozih* (lS 88r); *otneti* (gS 96v) : *odneti* (lS 84r), *ot* (gS 110r) : *od* (lS 95r), *ota* (gS 90r) : *oda* (lS 78v); *slušba* (gS 92v) : *služba* (lS 80v), *slušbu* (gS 104r) : *službu* (lS 89v); *preztavlaju* (gS 93v) : *preztavljaju* (lS 80v), ali i *prestavlaju* (gS 93v) : *prestavljaju* (lS 80v); *rasut'je* (gS 98r) : *razsutie* (lS 84v), *rasut'je* (gS 102r) : *razsutie* (lS 88r); *isk(a)zu'je* (gS 97r) : *izkazuje* (lS 83v); *raskinuti se* (gS 102v) : *razkinuti se* (lS 88v); *preztupiti* (gS 108v) : *prestupiti* (lS 93v); *raširil'* (gS 107r) : *razširil* (lS 91v)⁴⁵

⁴⁴ Štokavski su likovi (*što*, *tko*) zastupljeniji u latiničnoj *Spovidi*.

⁴⁵ Nesklonost bilježenju asimilacijskih i disimilacijskih pojava zamjetnija je u latiničnoj *Spovidi*.

4. Zaključak

Razmatranjem grafetičkih / grafematičkih značajki glagoljične i latinične protestantske *Spovidi* (1564) izvodimo zaključak o naslijeđenome grafetičkom postavu i grafemskom / fonološkom inventaru, postavljenom i uređenom u polazišnim protestantskim izdanjima kakva su, primjerice, glagoljični i ćirilični *Novi testament* (1562/1563), glagoljična i ćirilična *Postila* (1562, 1563, uz latiničnu iz 1568), odnosno glagoljični i ćirilični *Artikuli* (1562). Nekoliko izdvojenih pitanja grafemsko-fonološkoga sloja, poput uporabe jerovskih znakova, *đerva* i *jata*, odaju usklađenost pisma i jezika protestantske *Spovidi* s načelima njihove naddijalektno usmjerene jezične koncepcije. Ustanovljene razlike i sličnosti s rješenjima zasvjedočenima u *Novome testamentu*, *Postili* i *Artikulima* govore u prilog mijenama koje su zahvatile njihovu jezičnu politiku / koncepciju (zapravo književni jezik 16. stoljeća u cijelosti), postavši zamjetnima u izdanjima otisnutima krajem 1562, odnosno tijekom 1563. godine (nakon izlaska prvoga dijela glagoljskoga *Novog testamenta*). Spomenuta usmjerenost na knjišku (glagoljičnu) tradiciju supostoji s funkcionalnim rješenjima koja tekst nastoje učiniti čitljivim i razumljivim. *Spovid* (1564) je otisnuta u pretposljednjoj fazi protestantskoga izdavačko-tiskarskog projekta, usto pripada nizu *sasvim novih* prijevoda (onih koji se nisu mogli, poput biblijskoga teksta, oslanjati na hrvatske crkvenoslavenske i vernakularne predloške⁴⁶), stoga nas ne treba iznenaditi želja njezinih priređivača da tekst učine razumljivim i prohodnim, čineći ustupke izgovoru, odnosno uređujući odnos *graf(em) : fon(em)*. Treba također naglasiti da im je metoda, u nekim pitanjima, sustavnija negoli u starijim *Artikulima* i *Postili*, što primjerice potvrđuje način bilježenja slogotvornoga /r̥/ i /r̥̣/ (u *Spovidi* nema pratećega jerovskog znaka, za razliku od stanja zasvjedočena u *Artikulima* i *Postili*), uz učestalost *nove* funkcije *jata* – za upisivanje izgovora /je/ na etimološki neopravdanim mjestima, i prorijeđenu uporabu *đerva*, koji je uglavnom zadržan na stabilnim, tradicionalnim položajima, dok se *obični glas* /j/ bilježi alternativnim / konkurentnim slovnim rješenjima.

⁴⁶ Ponajprije u tekstološkome smislu.

Izvori

- ćNt = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1563. *Novi teštantem*. Tübingen (Pretisak. 2008. [ur. A. Jembrih], Zagreb – Ljubljana: Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik“; Narodna in univerzitetna knjižnica).
- ćP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1563. *Postila to jest, kratko istlmačenje svih nedelskihъ Evangeliovъ i poglaviteih Prazdnikov(ъ) (...)*. Tübingen. Sveučilišna knjižnica u Tübingenu: http://idb.ub.uni-tuebingen.de/opendigi/Gi108_qt#tab=struct&p=5 (posjet 25. svibnja 2019).
- gA = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1562. *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere, iz Svetoga pisma redom postavleni na kratko razumno složeni i stumačeni [...]. Sada v'novê is' latinskoga, nemškoga i krainskoga jazika va hrvacki verno st'lmačeni*. Urach (Faksimilno izdanje glagoljskoga izvornika, latinički prijepis i usporedba s ćiriličkim izdanjem. 2017. [ur. M. Žagar], Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Visoko evanđeosko teološko učilište u Osijeku).
- gNt1 = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1562. *Novi testament: 1. dio*. Tübingen (*Latinički prijepis glagoljskog izvornika*. 2013. [ur. D. Matak], Zagreb: Adventističko teološko visoko učilište; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; Školska knjiga).
- gP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1562. *Postila to jest, kratko istlmačenje svih' nedelskih' Evanjeliov' i poglaviteih' Prazdnikov(') (...)*. Tübingen. Digitalne zbirke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=15259> (posjet 22. svibnja 2019).
- gS = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564. *Spovid i spoznanie pravê krstijanske vire ka e prezmožnomu Cesaru Karlu petomu Rimskoga Orsaga ploditel'ju, u Spravišču va Avgusti Zručena u godišću IS(U)H(RS) TA 1530. Sada naiprvo iz Latinskoga i Nimškoga jazika va Hrvatski: Po Antonu Dalmatinu i Stipanu Istrijaninu Istlmačena*. Tübingen (digitalizirano izdanje: https://books.google.hr/books?id=stpMAAAAcAAJ&pg=PP216&lpg=PP216&dq=Spovid+i+spoznanie+prave+krs+tienske+vire&source=bl&ots=HofJW2AR5S&sig=IkSnK40w8dc_2nyEswIGY8JWfKw&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjn6ba5xZ_XAhWIVBoKHawBAYIQ6AEIJDAA#v=onepage&q=Spovid%20i%20spoznanie%20prave%20krstianske%20vire&f=false, posjet 30. svibnja 2019).

- IP = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1568. *Parvi del Posztile evanyeliiov, koi sze vszaku nedillu po obitsayu otsito ù czrikvi tstu, zatsanszi od Adventa ili Prissasztya do Vazma. Po goszpodinu Ivanu Brencziu tumatseni i predikani. Potle ù Harvaczki yazik iz Latinszkoga verno obrácheni i sztumatseni po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isstrianinu. Regensburg. // Drugi del Posztile, to yeszt, Letni deli Evanyeliiov, ki sze od Vazma zatsanssi, dari do Prissasztya otsito ù Czrikvi vszaku Nedilu tstu: Latinszkim yazikom isztumatseni szkrozi potstovanoga musa Goszpodina, Ivana Brenzcia. Potli na Harvaczki yazik po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Isztrianinu obrácheni. Regensburg (e-knjiga na zahtjev, Sveučilišna knjižnica u Regensburgu).*
- IS = Dalmatin, Anton; Konzul, Stipan. 1564. *Spovid i spoznanie prave krsztianszke vere, ka ye prezmosnomu Czesaru Karlu petomu Rymaska Orsaga ploditelyu, u Szprauisschu Va Augusti zrutsena u godisschu Isukersta 1530. Szada naiprvo iz Latinszkoga i Nimsskoga yazika va Hruaczki: Po Antonu Dalmatinu i Sztipanu Istrianu Istlmatsena. Tübingen (digitalizirano izdanje Bavarske državne knjižnice u Münchenu: https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10206655_00019.html, posjet 30. svibnja 2019).*

Literatura

- Babič, Vanda (1999) „Vzhodnoslovanizacija hrvaških glagolskih liturgičnih tekstov v 17. in 18. stoletju in oblikovanje značilnih grafičnih sistemov Lekavovićevih izdaj misala in brevirja”, *Slovo*, 47-48-49, 255–284.
- Babič, Vanda (2000) *Vpliv vzhodne cerkvene slovanščine na hrvaške glagolske tekste v 17. in 18. stoletju*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana.
- Barbarić, Vuk-Tadija (2017) *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Blažević Krezić, Vera, Tanja Kuštović, Mateo Žagar (2019) „Biblijski tekstovi uraških protestantskih izdanja u suodnosu”, *Zbornik radova s Prvoga međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatski prijevodi Biblije u organizaciji Odjela za kulturu hrvatskoga jezika Hrvatskoga filološkog društva (HFD) i Katoličkoga bogoslovnog fakulteta (KBF) Sveučilišta u Zagrebu (Zagreb, Hrvatska, 26–28. rujna 2018) (u tisku).*
- Bratulić, Josip (1983) „Pogledi hrvatskih protestanata na književni jezik”, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 18, 43–49.

- Brozović, Dalibor (1978) „Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti”, *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 9–83.
- Bučar, Franjo, Franjo Fancev (1938) „Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije”, *Starine JAZU*, 39, 49–128.
- Ceković, Blanka (2016) „Grafematičke osobitosti glagoljičnog izdanja *Artikula* (1562)”, *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva: Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kušević i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 41–56.
- Corin, Andrew R. (1993) „Variation and norm in Croatian Church Slavonic”, *Slovo*, 41/42, 155–196.
- Čupković, Gordana (2010a) „Književnojezična koncepcija glagoljskoga i ćirilskoga *Novoga testamenta* iz 1562./1563. Prilog proučavanju razlika”, *Filologija*, 55, 1–36.
- Čupković, Gordana (2010b) „Jezik odlomka reformacijskoga glagoljskog *Katekizma* iz 1561. i glagoljaška književna tradicija”, 209–226.
- Čupković, Gordana (2013) „Prilog proučavanju inojezičnih izvora hrvatskoga reformacijskoga prijevoda *Novoga testamenta*”, *Croatica et Slavica Iadertina*, IX, 1, 137–144.
- Damjanović, Stjepan (1984) *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (2008) *Jezik hrvatskih glagoljaša*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (2009) „Staroslavenski i starohrvatski u hrvatskim srednjovjekovnim tekstovima“, *Povijest hrvatskoga jezika 1: Srednji vijek*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 351–403.
- Damjanović, Stjepan (2014) *Novi filološki prinosi*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Damjanović, Stjepan (2017) „Uvod u filološku analizu protestantskih *Artikula* (1562.)”, *Kolo: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*, 27, 1, 141–148.
- Damjanović, Stjepan (2018) „Jezične osobine *Postile* u kontekstu književnojezičnih smjeranja hrvatskih protestanata”, *Kolo: časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu*, 28, 3, 110–119.

- Eterović, Ivana (2016) „Sintaktičke funkcije participa u hrvatskim protestantskim *Artikulima* (1562.)”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, XLII, 2, 379–407.
- Eterović, Ivana (2017) „O pojedinim problemima izrade rječnika hrvatskoga jezika XVI. stoljeća”, *Filologija*, 69, 23–41.
- Eterović, Ivana (2018) „Sintaktičke razlike između glagoljičkoga i ćiriličkoga izdanja hrvatskoga protestantskog prijevoda *Novoga testamenta*”, *Slovo*, 68, 73–98.
- Fancev, Franjo (1916a) „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga”, *Rad JAZU*, 212, 147–225.
- Fancev, Franjo (1916b) „Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka. Prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga”, *Rad JAZU*, 214, 1–112.
- Farkaš Brekalo, Loretana (2013) „Štokavski hrvatski književni jezik u 18. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatia, Zagreb, 163–219.
- Fučak, Jerko (1975) *Šest stoljeća hrvatskoga lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- HCJ (2014) = Gadžijeva, Sofija, Ana Kovačević, Milan Mihaljević, Sandra Požar, Johannes Reinhart, Marinka Šimić, Jasna Vince (2014) *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*, Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut, Zagreb.
- Jembrih, Alojz (2006) „Od uspjeha do izjave ‘viel falsch’ o uraškom glagoljskom *Novom zavjetu*”, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, XXXII, 63–64, 35–67.
- Jembrih, Alojz (2007) „Pogovor uz pretisak glagoljičkoga *Novoga testamenta* (1562./1563.)”, *Novi testament 1562./1563.* (pretisak), ur. Alojz Jembrih, Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”, Zagreb, 5–82.
- Jembrih, Alojz (2008) „Pogovor uz pretisak ćiriličkoga *Novoga testamenta* (1563.)”, *Novi testament 1563.* (pretisak), ur. Alojz Jembrih, Teološki fakultet „Matija Vlačić Ilirik”, Narodna in univerzitetna knjižnica, Zagreb – Ljubljana.
- Jembrih, Alojz (2013) „Pogovor uz pretisak glagoljskoga *Novog testamenta* (1562.)”, *Novi testament (1562), I. dio. Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, ur. Dragutin Matak, Adventističko teološko visoko učilište

- Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Školska knjiga, Zagreb, 495–531.
- Kapetanović, Amir (2011) „Čakavski hrvatski književni jezik”, *Povijest hrvatskoga jezika – 2. knjiga: 16. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 77–123.
- Kuštović, Tanja (2014) „Jezik hrvatsko protestantskog ćiriličkog Novog zavjeta (1563.) prema hrvatskoglagoljskoj tradiciji”, *Filologija*, 62, 115–129.
- Kuštović, Tanja (2016) „Filološka proučavanja hrvatskih protestantskih tekstova”, *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva: Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 237–259.
- Kuštović, Tanja (2017) „Glagolski oblici u izdanju *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (1562.)”, *Slovo*, 67, 91–112.
- Lukić, Milica, Vera Blažević Krezić (2014) „Tragom hrvatske ćirilične baštine u Slavoniji”, *Filologija*, 63, 151–171.
- Malić, Dragica (1980) „Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika do ilirskog razdoblja: pokušaj sinteze”, *Rasprave: časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 6-7, 1, 141–162.
- Matešić, Josip (1992) „O literarno-lingvističkoj koncepciji hrvatskoga protestantizma”, *Buzetski zbornik*, 17, 11–14.
- Mihaljević, Milan (1991) *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslavenskog jezika*, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Mihaljević, Milan (2010) „Položaj crkvenoslavenskoga jezika u hrvatskoj srednjovjekovnoj kulturi”, *Zbornik na trudovi od Megjunarodniot naučen sobir „Sveti Naum Ohridski i slovenskata duhovna, kulturna i pismena tradicija” (organiziran po povod 1100-godišnjinata od smrtta na sv. Naum Ohridski)*, ur. Ilija Velev i dr., Univerzitet „Sv. Kiril i Metodij”, Skoplje, 229–238.
- Murko, Matija (1925) „Nekoliko reči o jeziku srpsko-hrvatskih protestantskih knjiga”, *Daničićev zbornik, knj. LV*, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Ljubljana, 72–106.
- Polovič, Ivan (1908) „Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta” iz l. 1562.”, *Trubarjev zbornik X*, ur. Fran Ilešič, Matica slovenska, Ljubljana, 56–73.

- Tafra, Branka (2011) „Kroatistička standardološka propitivanja”, *Slavenski jezici u usporedbi s hrvatskim II*, ur. Dubravka Sesar, FF press – Filozofski fakultet, Zagreb, 35–49.
- Tandarić, Josip Leonard (1993) *Hrvatska glagoljska liturgijska književnost – Rasprave i prinosi*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
- Vidic, Fran (1898) „Nekaj o razmerju slovenskih Trubarjevih spisov k protestantskim hrvatskim knjigam”, *Letopis slovenske matice za leto 1898.*, ur. Anton Bartel, Slovenska matica, Ljubljana, 113–129.
- Vigato, Ivica (2013) „Čakavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 263–297.
- Vulić, Sanja (2011) „Štokavski hrvatski književni jezik”, *Povijest hrvatskoga jezika – 2. knjiga: 16. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 125–187.
- Vulić, Sanja (2013) „Štokavski hrvatski književni jezik u 17. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 95–161.
- Zubčić, Sanja (2015) „Fonološki opis govora Podkilavca”, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, 19, 227–236.
- Žagar, Mateo (2013a) „Slovopis i ortografija u glagoljičkom Novom testamentu (1562): načela latiničkog prijepisa”, *Novi testament I. dio. Latinički prijepis glagoljskog izvornika*, ur. Dragutin Matak, Adventističko teološko visoko učilište, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Školska knjiga, Zagreb, 487–494.
- Žagar, Mateo (2013b) „Hrvatska pisma i pravopisi u 17. i 18. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika – 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće*, ur. Ante Bičanić, Croatica, Zagreb, 343–369.
- Žagar, Mateo (2015) „Zadaci i perspektive istraživanja jezika glagoljskih tiskanih izdanja Šimuna Kožičića Benje (uz pripremanje kritičkog izdanja *Misala hruackoga*)”, *Jezik Misala hruackoga, Studije o jeziku Misala Šimuna Kožičića Benje (1531.)*, ur. Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 9–24.
- Žagar, Mateo (2016) „Grafetički postav glagoljičkog izdanja *Artikula* (Tübingen/Urach, 1562)”, *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva: Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, ur. Tanja Kuštović i Mateo Žagar, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 585–606.

- Žagar, Mateo (2018) „Elementi leksičkog odabiranja u izdanjima hrvatskih protestanata (Urach, 1561–1564): kontekst i metodološke pretpostavke”, *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu*, ur. Stipe Botica i dr., Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 213–224.
- Žagar, Mateo (2019) „Tipologija jezičnih razlika među novozavjetnim tekstovima hrvatskih protestanata”, *Zbornik posvećen osamdesetgodišnjici života akademika Stjepana Krasića* (u tisku).

SUMMARY

Vera Blažević Krezić

GRAPHETIC AND GRAPHEMATIC FEATURES OF THE PROTESTANT EDITION OF *SPOVID* (1564)

This paper analyses various graphetic and graphematic features of the Glagolitic and Latin editions of the Croatian Protestant book *Spovid* (1564). Prominent research questions – the status of letters *yer*, *yat* and *đerv* – are interpreted in comparison with the situation observed in older Protestant editions (*Artikuli*, *Postila*) and viewed as a contribution to a better understanding of the Protestant language concept and the Croatian literary language in the 16th century.

Key words: *Croatian Protestant printing press; literary language; 16th century; Spovid (1564); graphetics and graphematics*